

CZIFRA MARIANN

Szövegek hálójában**A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában***

A Kazinczy-levelezés gyűjteményes kiadásának elsöprő mértékű befolyása volt a korszakkutatásra. Papp Júlia a Blaschke Jánossal foglalkozó művészettörténeti szakirodalmat vizsgálva kimutatta,¹ hogy a levelezés összkiadásának megjelenését követően azzal, hogy a rézmetsző munkásságát elsöprő mértékben ezekből a szövegekből rekonstruálják, a levelekben rejlő tévedéseket és bizonytalanságokat is továbbörökítik. Kétségtelenül lényeges forrásanyaggal van dolgunk, amelynek elengedhetetlenül fontos az ismerete az irodalomtörténetírás számára is. Ez a tanulmány annak jár utána, hogy a Kazinczy-textusok a nyelvújításnak nevezett időszakkal foglalkozó szövegekre milyen mértékű hatással voltak, és mi módon formáltak a korszak kultúrtörténetével kapcsolatos ismereteinket, vagyis milyen módon hat a Kazinczy-hagyaték a nyelvújítási kánon megképződésére. Ehhez a munkához Kazinczy szövegein kívül más írásokat is segítségül hívunk, különösen néhány osztrák folyóirat anyagát, valamint Verseghy Ferenc levelezését² kontrollforrásul állítva. A vizsgálat középpontjában a nyelvújítás egyik legnevesebb szövege, az *Orthologus és Neologus; nálunk és más nemzeteknél*³ című tanulmány áll.

Füredi Vida a recenziókról és másról

Érdekes eredményt hoz egymás mellé helyezni az az *Orthologus és Neologus* és annak előszövegét, *A' Recenziókról*⁴ című Füredi Vida nevével jelzett értekezést. Az előszöveg a kritikáirás gyakorlatával és követendő mintáival foglalkozik, a recenzióírás tisztázatlan kérdéseit foglalja pontokba; utóbbit a nyelvújítási csoportosulások elvi egyeztetéseként szokás olvasni. Ha ez igaz, úgy kevés a két szöveg közötti tematikus érintkezés, mert olybá tűnik, Kazinczy tanulmánya csak a recenziókról szóló tanulmány perifériális témáira reflektál. Mintha a két szövegnek alig volna köze egymáshoz, mintha utóbbi nem az előbbivel folytatna dialógust. Kritikai kiadás egyik szövegnél sem segíti az értelmezést, mert Viszota Gyula Füredi Vidát leleplező felfedezése egy jó évtizeddel később került napvilágra, mint a Kisfaludy életműki-

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült, és az OTKA (K 81585) támogatásával jött létre.

¹ Papp Júlia: Adatok Kazinczy Ferenc és Blaschke János munkakapcsolatához – tények és tévedések a művészettörténeti szakirodalomban. = *Ars Hungarica*. Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének Közleményei, 2008. 1–2. 179–228.

² Köszönet Doncsecz Etelkának, hogy a Verseghy-levelezés kiadásának előmunkálatait a rendelkezésemre bocsátotta.

³ *Kazinczy Ferenc: Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*. = Tudományos Gyűjtemény (a továbbiakban TGy.) 1819. XI. 1–27.

⁴ *Füredi Vida: A' Recenziókról*. = TGy. 1818. VI. 3–32. (A továbbiakban: *Füredi* 1818.)

adás lezárulta,⁵ így a tanulmány nincsen publikálva az Angyal Dávid által szerkesztett életműsorozatban.⁶ Kazinczynak pedig csak most készülnek sajtó alá értekezései.

A két tanulmány párhuzamos értelmezéséhez első feladatként a Füredi-szöveg kontextusának felderítésére vállalkozunk. Szövegkritikai ismeretek híján (a tanulmánnyal kapcsolatos műhelyviták feltáratlanok) nyomtatott források, főképpen a tanulmány fóruma, vagyis a Tudományos Gyűjtemény ide vonatkozó szövegei szolgálnak elsődleges kontextusként. Új értelmezési keretnek tekinthető ez, mert a szöveg már Kazinczy Ferenc kora óta a nyelvújítás narratívájába kapcsolódva értelmeződik. A mű keletkezéstörténetének első leírása Viszota Gyulának köszönhető, aki már ekkor kiemeli: a megírás apropóját egy Vaterländische Blätterben megjelent recenzió nyújtja. A kapcsolatra egy utalás szolgáltat alapot, Füredi az alábbi a sorokkal vezeti fel a recenzióírási körüli tisztázatlan kérdéseket.

„[...] egy szíves Barátom mutatá, hogy az 1818-dik esztendőben újra, és tovább folytatandó német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elméműveknek recenziója készül megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok szíveken fekszik, kétség kívül legközelebből érdeklí. Nekem pedig a' következő elmélkedésre nyújt vala alkalmatosságot [...].⁷

Az idézett sorokat a recenziókkal kapcsolatos kérdések és válaszok követik. Meg kell említeni, hogy Viszota Gyula Kisfaludy Sándor egyik álnévvel publikált cikkét is kapcsolatba hozza a Füredi-szöveggel, amely az 1818-as keszthelyi ünnepségekről nyújt tájékoztatást.⁸ Ez a cikk egy bevezetőből, egy ahhoz fűzött három oldalas átnyúló lábjegyzetből és egy Festetich Györgyhöz szóló ódából áll. Az ódát bevezető szakasz megtalálható a recenziókról szóló cikk kéziratosa változatában,⁹ ezért kapcsolja be Viszota az értelmezési mezőbe. A cikkhez tartozó lábjegyzet érdekessége, hogy a Tudományos Gyűjteménynek egyik lapszám-recenziójára utal, amely néhány mondatban becsmérelte az „Egy jelen volt vendég” szerzőségű, a keszthelyi ünnepséget illető cikket. Viszota Gyula a „jelen volt vendéget” is Kisfaludy Sándorral azonosítja, s ezzel összeköti az *A' recenziókról* című tanulmány keletkezését a Festetich Györgyöt méltató óda és kísérszövegei létrejöttével. Az összefüggés háttere itt nem reflektált, mintha túlságosan is nagyokat ugrana a logikai lépések sorában:

„A Vaterländische Blätter-ek magyar tudósítója a Tudományos Gyűjtemény ismertetése alapján az ünnepélyt politikai lakmározásnak minősítette¹⁰ s azonfölül jelezte, hogy legközelebb 60 magyar munkát fog megbírálni. Kisfaludy Sándort nagyon bántotta ez a tudósítás, mert a Vaterländische Blätter-ek szerkesztője minden vizsgálat nélkül adta ki s nem győződött meg arról, vajjon igaz-e a tartalma. Eszébe jutottak ekkor Kazinczy recenziói, a melyek szintén így láttak napvilágot. Ez a recenzió tehát csak a Kazinczy-törte úton haladt. Ezen elkeseredett haragra gyuladt, mert azt hitte, hogy »valamely nem jó lelkű magyar Irónk palástya alatt egy olly Freronismus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni.« Meg volt győződve, hogy ezt

⁵ Viszota Gyula: Kisfaludy Sándor a recenziókról = Akadémiai Értesítő, 1907. 81–100. (A továbbiakban: Viszota 1907).

⁶ Kisfaludy Sándor minden munkái, I–VIII. Kiadta Angyal Dávid, Franklin-Társulat, Bp., 1892–1893.

⁷ Füredi 1818. 6–7.

⁸ Kisfaludy Sándor: Ö Cs. K. Felsége születése napjának Ünneptetése a' Keszthelyi Helikon által 1818. Feb. 12-kén. = TGy. 1818. III, 113–118. (A továbbiakban: Kisfaludy 1818.)

⁹ Ld. Viszota 1907. 86.

¹⁰ A „minősítés” itt olvasható: [Névtelen]: Tudományos Gyűjtemény. Wissenschaftliche Monatschrift, 3. Heft. Pest bey Trattner 1817. S. 160., Chronic der österreichischen Literatur, 1817. júl. 19. (58), 229–231.; 1817. júl. 23. (59), 233–235, itt: 235. (A továbbiakban: [Névtelen] 1817.)

*azt állapotot Kazinczy-Freronnak köszönhetjük, mert ő kezdette meg nálunk a recenseálást, ő teremtette meg a meglévő irányt. Elhatározta, hogy a mostani recenseálás módja ellen sikra száll s kifejti, milyeneknek kell a recenzióknak lenniük. 1818 elején meg is írta értekezését.*¹¹

Viszota még ennyivel kiegészíti: „Az értekezésnek [A' Recenziókról] ezen rövid ismertetésből is kitetszik, hogy Kazinczy kritikai és nyelvvívító működéséről van itt szó, a támadás az ellen irányul. Ezt a támadást pedig Kisfaludy Sándor akarta Kazinczy ellen intézni.”¹² Vagyis a gondolatmenet szerint Kisfaludy Sándor, aki az 1817-es keszthelyi ünnepségről álnéven („Egy jelen volt vendég”) tudósított, elkeseredett haragra gerjedt a Vaterländische Blätter recenziója miatt, mert az valótlanul állított az ünnepélyről. Erről az eljárásról nyomban Kazinczyra asszociált, mert ő a recenzióírást szorgalmazta. Erre még egy indoka volt, miszerint az ő Himfyjét is Kazinczy bírálta egy szintén osztrák folyóiratban¹³ (legalábbis először ott), és ez a recenzió is névtelenül jelent meg, és tele volt tárgyi tévedéssel (Kisfaludy pl. felrója, hogy nem Kámon született, hanem Sümegen, a *Himfy* kötet szerkezete pedig nem az ő műve), ahogyan a keszthelyi ünnepségek tudósítását érintő recenzió is. Viszota szerint ekkor Kisfaludy a Festetich Györgyhöz szóló ódáját az 1818-as ünnepélyről való tudósítással vezette be, majd ehhez a rövid tájékoztatáshoz egy ötször akkora lábjegyzetet fűzött. A jegyzetben a bírálat szerzőjéről feltételezés szintjén sem gondolta, hogy a lap munkatársa volna, hanem rögvést egy magyar íróra célzott. Viszota szerint Kisfaludy Kazinczyra utal az efféle sorokkal: „Valóban ezt lehet, és kell is gondolnunk, hogy valamely nem jó lelkű magyar Íróknak palástya alatt egy olly Freronizmus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, szépet, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni.”¹⁴ Kisfaludy – Viszota szerint – azonban mindezzel nem érte be, egy hosszabb szöveget fogalmazott – amelyből tulajdonképp kimetszette a Festetich-óda bevezetőjét – és ezt *A' Recenziókról* címmel publikálta ugyanazon a fórumon. Ez az érvelés nem csak a Kazinczyra asszociáló Kisfaludy feltételezett bánkódásával, mint kizárólagosan ihlető tényezővel esik túlzásba, hanem a keszthelyi ünnepség tudósításának osztrák recenziója kapcsán is.

Viszota Gyula ugyanis talán nem nézett utána, mit is ír a Vaterländische Blätter. Ez megmagyarázná, miért is nem vette észre, hogy a Chronic der österreichischen Literaturban megjelent recenzió mindösszesen két mondatban utal a keszthelyi ünnepségre: „Nr. 5. Keszthelyer Helikon. Beschreibung der Feyer des Geburtsfestes Sr. Majestät des Kaisers und Königs in Keszthely. – So was gehört eigentlich in politische Flugblätter; wir sehen an Mittags und Abendsschmäusen und an Tänzen nichts Wissenschaftliches.”¹⁵ Vagyis a cikk írója rendkívül szűkszavúan csupán azt rója fel, hogy az ünnepségek alkalmával semmi tudományt érintő esemény nem történt. (Meg kell jegyezni, hogy a 60 recenzióról tett ígéret nem ebben a szövegben olvasható.) Kétségtelen, hogy ez nem a tudósítás bírálata, hanem magáról az eseményről kinyilvánított értékítélet, amely semmilyen formában nem kapcsolódik sem a recenzióírást elméletéhez sem a gyakorlatához. Felmerül a kérdés, hogy ez a két mondat

¹¹ Viszota 1907. 82.

¹² Uo., 83.

¹³ [Kazinczy Ferenc]: Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei. A' kesergő szerelem, Pest, 1807. 306. = Annalen der Literatur und Kunst in den Oesterreichischen Kaiserthum, 1809. II. 127–136; 1810. I. 233–236. III. 413–415.

¹⁴ Kisfaludy 1818. 114.

¹⁵ [Névtelen] 1817. 235.

mennyiben volna Kazinczyhoz köthető, ill. kérdés az is, hogy ennek kapcsán miért írta volna meg Füredi, hogyan vélekedik a recenziókról.

A válasz ugyanabban a német nyelvű bírálatban rejlik. A keszthelyi ünnepségről degradálóan nyilatkozó recenzió ugyanis a teljes lapszámot veszi górcső alá, és eközben szinte kizárólag egyetlen írásra reflektál igen aprólékosan: az Y szignójú magyar kultúrával foglalkozó tanulmányra,¹⁶ amelyet a Tudományos Gyűjtemény programadó írásának is szokás nevezni.¹⁷ A szakirodalom úgy véli, hogy az 1817-ben induló folyóirat ideológiai megalapozását Y szövegén kívül Jankovich Miklós írása – amely a magyar és a külföldi kultúra egyenrangúsága mellett érvel –, Schedius Lajos János cikke a nemzetiségről és Horvát István írása a magyar nyomdákrol, biztosítja.¹⁸ De a recensens még az utóbbi szövegekről és a többi cikkről is csak felsorolás szintjén ejt szót, és ebben a sorban, a kurta megállapítások sorában esik szó érintőlegesen a keszthelyi ünnepségről. A bírálatban legalaposabban vizsgált tanulmány jellegzetessége, hogy adatok tekintetében gyakran javítja ki – az egyebek között – a *Statisztikájában* a tényszerű adatok száraz ismertetése, valamint a külső nézőpont könnyörtelen érvényesítése által a magyar kulturális életet kíméletlenül bíráló Schwartner Mártont. Az író a pesti egyetemen az oklevéltan tanára és az egyetemi könyvtár első őrre ekkor. Magyarország statisztikáját először 1798-ban publikálja Trattner kiadójánál egy kötetben.¹⁹ A mű újra 1809–1811-ben, majd 1813–1815-ben is megjelenik, mindkét esetben három kötetben.²⁰ Nemzetközi hírnevét nem csupán német munkanyelvének köszönheti, hanem az 1813-as frankfurti megjelenésnek,²¹ amely a franciául olvasók számára is elérhetővé tette eredményeit. Schwartner egyik monográfiusa szerint Napóleon 1809-ben maga fordította le a *Statisztika* első kötetét, hogy ebből szerezzen behatóbb ismereteket az országról. A könyv népszerűségét az is érzékelteti, hogy Horvát István *Himfy Szerelmei* mellett a 19. század első évtizedében ezt a könyvet nevezi a legkelendőbbnek.²² Ennek ellenére ugyanakkor ellenzést váltott ki a magyar literátorok körében, Horvát István vitairatot is publikált ellene.²³ A tiltakozáshoz a Tudományos Gyűjtemény egyrészt a programadó írásokkal, másrészt az osztrák lapokban publikált lapszámrecenzió(k)ra adott feleleteken keresztül kapcsolódik. A Fü-

¹⁶ Y [Fejér György]: A' Nemzeti Culturáról különösen = TGy, 1817. III. 3–44. A szöveg egy cikksorozat befejező része. A többi írás: Y [Fejér György]: A' Nemzeti Culturáról közönségesen, 's a' Magyar Nemzet' Culturájáról különösen. = TGy, 1817. I. 13–42.; TGy, 1817. II. 3–27.

¹⁷ Mader Béla: A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztésére idején. = Dissertationes ex bibliotheca universitatis de Attila József nominatae 2., Szeged, 1976. 6. (A továbbiakban: Mader 1976.)

¹⁸ Mader Béla a nemesi „magyarság-program” teoretikus szövegeinek tekinti az említett cikkeket (Mader 1976. 8.); Jankovich [Miklós]: Magyar Nyelven jegyzett Történeteinkről. = TGy. 1817. I. 42–57.; S. [Schedius Lajos János]: 'A' Nemzetiségről. = TGy. 1817. I. 57–61.; [Horvát István]: A' Kézírások' vagy régi Írott-könyvek' hajdani állapotjának Rövid Historiája. = TGy. 1817. I. 61–71.

¹⁹ Martin von Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn – ein Versuch. Trattner, Pest, 1798.

²⁰ A harmadik kiadás megvalósulását Lukcsics, Schwartner monográfiusa vitatja. Lukcsics Pál: Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége = Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1914. 53. (A továbbiakban: Lukcsics, 1914.)

²¹ Schwartner [Martin]: Statistique du Royaume de Hongrie par M. Schwartner, trauite de l' allemand sur la second edition de Bude, 1809, par M. Wacken, Francfort S. M., 1813.

²² Ld. Horvát István: Mindennapja, OSZK Kt, Quart. Hung. 466. Folioszám megjelölése nélkül idézi: Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat. = It. 1957. 2. 215–223. Itt: 218. (A továbbiakban: Dümmerth 1957.)

²³ Horvát István: Nagy Lajos, és Hunyadi Mátyás híres magyar királyoknak védelmeztetések a' nemzeti nyelv ügyében. – Tekintetes, tudós Schwartner Márton úr vádjai, és költeményei ellen. [Trattner János Tamás, Pest, 1815]. A szöveget elemezte: Dümmerth 1957.

redi által is említett névtelen recenziens(ek) ugyanis a Tudományos Gyűjtemény kritikáiban viszonyítási pontként folyton Schwartner *Statisztikáját* hozzák fel, annak adataival hasonlítják össze a folyóirat tételeit. Különösen igaz ez az 1817. évi harmadik kötet recenziójára, amely a lapszámot egyszerűen antischwartneriánusnak nevezi.²⁴

A folyóirat cikkei időről időre reflektálnak ezekre a magyar kulturális életet végső soron negatív színben feltüntető német nyelvű bírálatokra. Az 1817. évi második lapszám recenziója kapcsán érzelmeit szabadjára engedve reagál a szerkesztő: „Nincs többé ideje, hogy Német Íróink Nemzetünk 's Literaturánk' bebizonyítatlan kissebbítése által keressenek magoknak hírt és nevet a' Külföldön. Minden tudós és helyes eligazítást, és okkal móddal meggyőzést, nagyra becsüléssel, 's háladással fogadunk mi, de míg e' Tud. Gyűjtemény fenn áll, azon ostortól (Geizsel) mellyel T. Schwartner Úr fenyegetett bennünket (Statist. III. Th. 456. l.)²⁵ a' durva Német Recenzióktól el nem ijedünk. Esmérjük már, kik és millýen Hazánkfiak despotizálnak rajtunk a' Bécsi és Halai Recensensek' palástya alatt. Azért minden vádolásaikra figyelmeznünk fogunk, 's mind úntalan arra kén­tettyük őket, hogy okokkal és tudománnyal állyanak elő, nem csúf, gúnyolódó szókkal mint T.[ekintetes] F.[olnesics] L.[ajos] Urnak kissebbítője.”²⁶

A szerkesztői jegyzet – amely visszhangot is váltott ki²⁷ – a *Statisztikának* arra az oldalára utal, ahol a szerző az írói tevékenység területén mutatott passzivitás okát kutatja, és egyik lehetséges romboló tényezőként az éles recenziókat nevezi meg. A jegyzet arra is felhívja a figyelmet, hogy az osztrák folyóiratokban megjelent recenziókat magyar írók készítik. Rummy Károly György két lapszámmal később ennek az írásnak a kapcsán mentegetőzve nyilatko­zza, hogy a szerkesztő által megnevezett bírálatot nem ő írta. Rummy az érvek felsorolása után még a szerzők személyére is utal: „Az első Kötet' Recensense, a' mint jó forrásból tudom, egy magyar Kath. Pap, a' második Kötetnek pedig Bécsben lakó Recensense egy Magyar Jurista (Cs.). Én nem szoktam az édes Hazámban lakó nemzeteket sértegetni [...].”²⁸ Ez a tájékoztatás azért fontos, mert a német recenziókra adott válaszokból kiderül, hogy a recenziók mögött evangélikus vallású személyeket sejtene­nek, talán azért, mert Schwartner Márton is evangélikus („Az Evangélikusok' nevelését Hazánkban másoké fölé emelvén [a bíráló – Cz. M.], nem önnön Vallásához szít e.”). Rummy nyilatkozatához a szerkesztőség többek között hozzáfűzi: „Mi éppen nem törődünk vele, akár mellyik Földünk recenseállya a' Tud. Gyűjt. kötetit; ha igazsággal bánik velük, becsül­ni fogjuk ötet, akárki legyen bár.”²⁹ Az eset persze nem áll egyedül, néhány számmal később, az 1817. évi hatodik kötet recenziója kapcsán is nyilatkozatot tesz közzé a szerkesztőség.³⁰ Ugyanígy a Gyűjtemény hatodik kötetének bírálatára³¹ is születik

²⁴ [Névtelen] 1817. Ugyanígy, az 1817. évi hatodik kötet bírálatában, amely még recenzióknak sem igen nevezhető, hanem inkább könyvismertetésnek, Schwartner neve szintén előkerül. [Névtelen] 1817. 8. Chronik der österreichischen Literatur, 1817. dec. 20. (102). 405–406.

²⁵ Utalás Schwartner könyvére: Schwartner, von Martin: Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch. Zweyter u. drittel Theil, gedurckt mit Königl. Univerititäts – Schriften, Ofen, 1811². (A továbbiakban: Schwartner 1811.)

²⁶ TGy, 1817. VI. 156.

²⁷ TGy, 1817. VII. 129.

²⁸ Uo. Rummy 1817-ben a Hesperusban is kikel azok ellen, akik ócsárolják a magyar irodalmat. (Hivatkozva: Szógi Ferenc: Rummy Károly György a magyar irodalom ismertetője. Bp., 1934. 41.)

²⁹ A' Kivonás A' Tudományos Gyűjtemény' III. kötetének vizsgál­tatásából, a' Visgálonak jeles vallásaival, 's annak ellen­vetésire való feleletekkel egygyütt. = TGy, 1817. VIII. 118–129. itt: 119.

³⁰ [Névtelen]: A' Tudományos Gyűjtemény 6-dik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvizsgál­tatása 102-dik szám alatt. = TGy, 1818. I. 123–126. (A továbbiakban: [Névtelen] 1818.)

reflexió az 1818. évi januári kötetben. Itt a válaszoló a formai kritériumok meg nem léte miatt utasítja el a recenziót,³² majd hozzáfűzi: „*Koránt sem kívánunk érdemetlen dicsőséget az igazságon kívül. – A’ literatúrában dictátori Ton nem uralkodhatik; különben hanyatlanak a’ szép mesterségek.*”³³ Látható, hogy a folyóiratból töménytelen információ hozható amellet, hogy a magyar nyelvű literátorok konfliktusba keverednek bizonyos német nyelven publikáló írókkal, mert azok éles hangnemben, a névtelenség palástja mögé rejtőzve írnak kritikát magyar nyelvű művekről. Ezekben az írói perpatvarokban nem kerül elő Kazinczy neve, bár a diktátori hangnemet, a vezéri pozícióra törést a korszak esetében Kazinczyhoz társítja az irodalomtörténet-írás. Saját leveleiben bőven található példa annak igazolására, hogy ilyen vádak valóban érték őt, vagy bizonyos írásokat ilyenén vádként értelmezett. A szerkesztőség lakonikus mondata árnyalja ezt a nézetet a nyilvánvaló ténnyel, hogy a diktátori attitűdről való megnyilatkozások nem mindegyike vonatkoztható Kazinczyra.

A Kazinczy-hagyaték korszakforrásként való használata radikálisan leszűkíti a látóteret, és eltereli a figyelmet számos kisebb hatású, a kánonból kiszorult szövegről, amelyek hatástörténete a századelőn még igen jelentős lehetett. Jól mutatja ezt Horváth János forráskezelése, aki Kisfaludy-előadásaihoz kizárólag kanonizált szövegeket használt – ebbe nem tartoznak bele a kéziratos anyagok és a külföldi folyóirat-irodalom. Narratívájában az *A’ Recenziókról* című szöveget közvetlenül megelőző eseményként az 1816-os Kazinczy–Kisfaludy békiülési kísérlet áll, majd a levelezésben elkezdett vitát a Tudományos Gyűjtemény közegében értelmezi. Emiatt érvelésében a folyóiratbeli replikákat Kazinczy-párti cikkek és Kazinczy-ellenes írások soraként értelmezi, pedig ezeknek az írásoknak kimutatható tágabb kontextusa is. Így válik Füredi tanulmánya a nyelvújítási küzdelmek újabb állomásává, amelyet Kazinczy győzedelmes *Orthologus és Neologusa* követ.³⁴ A jelenkorból kisebb jelentőségűnek látszó szövegek hatástörténetének felderítése még abban az esetben is megkerülhetetlen, ha csupán a kánon művei kerülnek a vizsgálat középpontjába, mert ezek a szövegek – ahogyan Füredi Vidáé is – érzékenyen reagálnak az elsődleges kontextusra, amely a hosszú idő távlatából, a kánon szűrőjén keresztül homályossá vált.

Schwartner Márton *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch* című könyvének hatástörténete jóval nagyobb lehet, mint amennyire a szakirodalom felfigyelt rá. Az oka feltételezhetően abban rejlik, hogy a korszak vizsgálatához elsődleges forrásként Kazinczy levelezése szolgál, amelyben pedig éppen csak említés szintjén esik szó a műről, és a Tudományos Gyűjtemény lapszámai körüli szóváltásról. Schwartner könyve és a Tudományos Gyűjtemény Schwartnert kijavító attitűdje a levelek tanúsága szerint Széphalmon nem kelt érdeklődést. Bár a késmárki születésű Schwartnerral Kazinczy személyes kapcsolatban is állt, de viszonyukat – annak a néhány levélnek tanúsága szerint, amelyben ez valamennyire említést nyer³⁵ – nem határozza meg a vitában érintett *Statisztika*. A *Statisztika*

³¹ [Névtelen] 1817. Chronik der österreichischen Literatur, 1817. dec. 20. (102.) 405–406.

³² [Névtelen] 1818. 124.

³³ Uo.

³⁴ I. m. 30–31.

³⁵ Kis Jánosnak, 1814. okt. 23. = KazLev. XII. 137–140.; Sárközy Istvánnak, 1815. márc. 4. = KazLev. XII. 440–442.; Rumynak, 1815. jún. 16. = KazLev. XII. 534–538.; Kis Jánosnak, 1815. jún. 17. = KazLev. XII. 539–545.; Ajtay Samuelnek, 1815. márc. 4. = KazLev. XIII. 2–4.; Helmecezynek, 1815. dec. 13. = KazLev. XIII. 327–331.

ka mottója Shakespeare *Othellójából* származik: „Speak of me as I am”. Ez a mondat utalhat arra, hogy a szerző tárgyilagosan, hitelesen, a valóságnak megfelelően fogja a magyar viszonyokat bemutatni, az angolszász és német statisztika módszertana fog érvényesülni a kötetben.³⁶ A magyar írók körében viszont nem a módszertani háttér, hanem az szűrt szemet, hogy a Habsburg ház kitüntette Schwartner munkásságáért, s ennek köszönhetően magyar nemességet kapott, különösen *Statisztikájára* való tekintettel. Valószínűleg Horvát István pletykái sem hallgattak el visszhangtalanul a pesti értelmiség körében. Ő azzal vádolta volt tanárát, hogy tanártársai besúgója volt.³⁷ Mindezekről kevés információ maradt fenn – ezeket Lukcsics Pál gyűjtötte össze – hitelüket nem firtatjuk, csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy a magyar literátorok körében Schwartner Márton igen sötét színben szerepelhetett, és ez részben a *Statisztikának* volt köszönhető.

A könyv tematikája az ország geográfiájától kezdve, a népességen, a közigazgatáson, nyelvhasználaton, a mezőgazdaságon, a természeti kincseken, gazdaságon át a vallási jellegzetességekre, az oktatási rend, annak intézményei és a kulturális javak vizsgálatáig terjed. A teljességre törekvő elemzés összehasonlító szempontú megközelítésének köszönhetően az adatok ismertetése során gyakran egyéb európai államok jellegzetességeit kéri számon Magyarországon. Érzékletes példaként hadd álljanak itt teljes terjedelmükben azok a kérdések, amelyeket a szerző pl. a magyarországi írók, nyomdák, sajtóorgánumok és könyvtárak, vagyis a könyvkultúra komparatív elemzése után tesz fel:

„Was mag nun also wohl die Ursache dieser SchriftstellerLethargie seyn? Ist's das Clima, welches freylich verschieden von dem unsrigen, nach v. Villers, so mächtig auf norddeutschen Bücherfleiss wirken soll? Ist es die zu starke Nahrung des Körpers, welche den Geist matt macht? Ist's Vorliebe für das Alta und Hergebrachte, besonders wenn es für nationell angesehen wird? Ist es diejenige beschränkte Verfassung unserer höhern Schulen, vermöge welcher diese nur mit Landesleuten besetzt, und nur von Landeskindern besucht werden; wodurch unsere Bildung eine gewisse Landesform und Einseitigkeit erhalten soll? Ist es der Mangel an mehreren grössern Städten, welche die Werkstätte der Künste, und die Niederlagen höherer Cultur, und auch der Bücher sind? Ist's demnach der Mangel an Verlegern [...] und dem so nöthigen Absatz? Oder die Menge anderweitiger Berufs- und AmtsGeschäfte [...]? Ist's (wie einige, wenngleich irrig wähen) das Büchermonopolium der Deutschen, welches sie auch in Ungern zu behaupten suchen? Oder ist endlich die Schärfe der Censur [...] Schuld daran?”³⁸

Az első mondat 'letargia' kifejezése itt arra a depresszív passzivitásra utal, amelyet a korban melankóliának is neveztek,³⁹ és amely ebben az esetben sötét színben ábrázolja a magyar viszonyokat. Világos, hogy a könyv kérdésfelvetései nem azt a szemléletet képviselik, amelyet a Tudományos Gyűjtemény alapítói vallottak magukénak. A folyóirat az olvasók tudásának gazdagítására, művelésükre és ezen keresztül a nemzet boldogabbá tételének céljával jött létre, így érthető módon reagál érzékenyen azokra a durva hangú recenziókra, amelyek a magyar nemzet dicsőségét és kulturális értékeit középpontba állító folyóiratbéli

³⁶ Márki Hugó: Schwartner Márton és a statisztika állása a XVIII. és XIX. század fordulóján. Bp., 1893.; Lukcsics 1914.; Dümmerth 1957.

³⁷ Az esetről és Schwartner korábbi kinos ügyeiről – egy tiltott könyv bejelentéséről – ld. Lukcsics 1914. 67–72.

³⁸ Schwartner 1811. 457.

³⁹ Vaderna Gábor foglalkozott a jelenséggel: *Vaderna Gábor: Torlódások. Diskurzusok összjátéka Berzsenyi Dániel egyik levelében. = Et in Arcadia ego. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése.* Szerk., *Debreczeni Attila, Gönczy Monika.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005. 370–401.

cikkeket Schwartner *Statisztikájára* hivatkozva kérdőjelezi meg. Megkockáztatható, hogy Füredi cikke és a „jelen volt vendég” tudósítása szintén a Schwartnerre reflektáló Tudományos gyűjteménybeli írások rendjébe illeszkedik. Az „Egy jelen volt vendég” híradására vonatkozó recenziensi megjegyzés nem a „politikai lakmározás” minősítés által degradál, hanem azzal, hogy a tudós összejövétel kulturális értékét vonja kétségbe, ahogy a recenzió korábbi passzusai más írások (és különösen Y cikke) kapcsán is ezt teszik. A szövegszerű utalásokon túl a tanulmány keletkezési ideje is a Tudományos Gyűjtemény recenzióihoz való kapcsolódást támasztja alá. A szöveg keletkezésére a folyóirat jegyzőkönyveiből lehet következtetni. Az *A' Recenziókról* című tanulmány 1818. ápr. 4-ével kerül jegyzőkönyvbe,⁴⁰ első bírálója a Schwartner ellen könyvet publikáló Horvát István volt, a második a magyar kultúráról cikkező Jankovich.⁴¹ A Festetich-óda és kísérszövege ettől korábban, 1818. febr. 22-én került jegyzőkönyvbe (a bírálók nem ismertek),⁴² vagyis a keletkezés ideje még közelebbre tehető az 1817-es lapszámbírálatokhoz.

Amikor tehát a Füredi-tanulmány azt állítja, hogy a német folyóiratokban a magyar művekre vonatkozó recenziókat magyar írók írták, a Tudományos Gyűjtemény antirecenzióiban többször felmerült panaszhoz csatlakozik. A tanulmány kérdésfeltevéseinek elsődleges kontextusa is ide köthető, innen erednek Füredi alábbi kérdései: hogyan néz ki a recenzió műfaji meghatározása („Mi az elmemíveknek recenziója?”), ki írhat recenziót („Kinek vagyon jussa az elmemíveket recenseálni?”) és milyen nyelven („Melly nyelven kell az elmemíveknek recenseáltatniok?”), mire szolgál a recenzió utilitarista szempontból („Mennyire hasznos, mennyire káros a' recenzió a' Literaturának?”), milyen igényeknek kell az antirecenzióknak megfelelniük („Millyeneknek illik az Antirecenzióknak lenniük?”), milyenek a magyar művekről írt magyar recenziók eddig („Millyenek a' magyar elmemíveknek eddig való magyar recenziói?”), illetve a magyar művek német nyelvű recenzióit kik írják („Kik a' magyar elmemíveknek német Recensensei?”). Megkockáztatható, hogy eleve már a műfaji definiálásra vonatkozó igény is a Tudományos Gyűjtemény egyik cikkéhez köthető, amely ugyancsak egy osztrák recenzióra reflektál. A bírálatra válaszoló kiemeli, hogy nem tekinti kritikának az érintett lapszámbírálatot, mivel az csupán tartalmi ismertetést ad.

„Sajnosan jelenhetni azonban, hogy az említett számban 6-ik Füzettye Tud. Gyűjteménynek semmi tudós megvizsgálásnak billyegét nem viseli, 's mást bé jelentésnél nem is tulajdoníthatni nékie. Hogy a' tudós megvizsgálás, tudós kifejtésekből, 's bébizonyító okok előhordásából, a' megvilágosító észrevételek egyenes, valódi, bátor, igaz jelentéséből; a' Könyv foglalattyának tellyes, 's hiv elő adásából álljon; azt a' Referens Úr is tudni fogja: de hogy csupán ilyen jelentések; ez jó – amaz rossz, ez csupa theoria, unalmas, nem foglal magában semmi szépet; meggyőző, 's fő indító okok lehessenek a' recenzióban, helytelennek vélem együt fogja lenni a' Ref. is; külömben haladatlanul diszeskedik a' Recenzió névvel [...]”⁴³ Füredi így reagál ugyanerre a problémára: „Az elmemíveknek recenziója, annak megvizsgálása, 's jobban mondva megítélése: mi jó, mi nem jó, mi középszerű egy elmeszüleményben, minden tekintetre; úgymint: a' munkának fogantatására, elrendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve, 's a' t. a' régi és újabb remekműveknek példája után bevett, 's

⁴⁰ OSZK Kt, Fol. Hung. 3, 9v.

⁴¹ OSZK Kt, Fol. Hung. 1100, 16v. A bírálatok nincsenek meg, csupán a bírálók személye ismert és a bírálat kimenetele.

⁴² OSZK Kt, Fol. Hung. 3, 7v.

⁴³ [Névtelen] 1818. 123.

megállapított esztétikai szabások szerint. [...] A' tsupa felhozás, annak elbeszélése hogy a' könyv mit foglal magában, nem recensió, hanem pusztán ismertetés, tudósítás."⁴⁴

A cikk további tartalmi jellegzetességeire áttérve: Füredi ezután a német nyelvű recenziókkal foglalkozik, és akárcsak a korábban idézett írások, azt rója fel, hogy ezek mögött leginkább magyar szerzők keresendők. Amikor Füredi számot vet azzal, hogy nincsen értelme magyar művekről német nyelven recenziót írni, mert a nyelvek eltérése csupán az intrikálásnak nyújt teret, szintén meglévő hagyományhoz csatlakozik, és ez a hagyomány nem csupán a Kazinczy névvel jelzett recenziókhoz társul. A külföldi (osztrák) folyóiratokban megjelent negatív recenzió publikálása rossz fényt vet a hazafira, és ez természetesen akár Kazinczyra is vonatkoztatható (ahogyan ő magára is értelmezi), hiszen a mai időkig kb. 40 német nyelven publikált írása ismert, és ezek között jócskán akad recenzió is. Füredi írása tehát több egyértelmű utalást is tartalmaz Kazinczyra és táborára is, csak hogy ezek az utalások egy általánosabb problémarendszerbe kapcsolódjanak. Először a *Tövisek és Virágok* érintése által jelenik meg Kazinczy szereplőként, ahol Füredi bizonyos, megnevezetlen kritikusok freroni attitűdjét mutatja be. A freroni kritika jellegzetessége a tanulmány szerint az, hogy a mű bírálata során a személyes szimpátiát vagy antipátiát részesíti előnyben, és erre példaként áll a szövegben Kazinczy epigrammakötete:

„Ilyen Freron szabású szerentsékre nem sok lehell a' magyar ég alatt; 's a' kik volnának is, azoknak lehelletét nem örömet szívja be a' magyar Közönség; mert [...] a magyar olvasó Közönséget különös szíves emberség karakterisállyá, annyira, hogy később a' szerzőnek tiz hibáját, és botlását elengedni, – humani nihil alienum a se putans⁴⁵, – mint sem a' Recensensnek egy ostorsapását; jól értvén, hogy sokkal nehezebb egy közepszerű eredeti munkát írni, mint azt Classice recenseálni. A' T ö v i s e k é s V i r á g o k (bár ne volna annyi csalány köztök!) a' magyar olvasó Közönség előtt vékony szerentsével jártak: mert a' nemesebb embertermészet, ha a' feddést megszenvedti is, nem szeret tüzes fogóval tsipkedtetni; az olvasó ember pedig lelkére nézve legalább, a' nemesebb és formáltabb tagja az emberi társaságnak."⁴⁶

Füredi Freronra való célzása a tanulmány egy korábbi szakaszával együtt nyer értelmet, ahonnan információt lehet szerezni Füredi Freron-képéről. A francia Denis de Sallot, az első francia irodalmi folyóirat indítója áll szemben Élie Catherine Freronnal, akit Voltaire-rel folytatott vitáiról ismeretes. A kettőjük között zajló vitatkozás műfajilag névtelen iratok, satírák és élehangú epigrammák formájában realizálódott. A dolgozat nem csak ennek a névtelenül zajló vitának a hangnemét nevezi károsnak („[...] Freronnak rágalmazó recenziói, ki egy örült vadként minden vele egy üdőben élt Tudósokat, és Írókat megharapdált, valóban annál nagyobb betstelenségére voltak az emberi léleknek, és kárára a' tudományoknak, és szép mesterségeknek.”⁴⁷), hanem egy utalás által még össze is mossa a kritikai tevékenységéről neves apát, a politikusi tetteiről elhíresült fiával, Louis-Marie Stanislas Freronnal.⁴⁸ Ő, apjával ellentétben nem irodalmi tetteivel, hanem a francia forradalom után történt hatalmi megtorlásokról híresült el. Erre a bírálatra Kazinczy már évek

⁴⁴ Füredi 1818. 7.

⁴⁵ Terentiusnál: „Homo sum, humani nihil a me alienum puto”, 'Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi'.

⁴⁶ Füredi 1818. 20–21.

⁴⁷ Füredi 1818. 16.

⁴⁸ „Emlékezetre méltó, hogy ezen Freronnak fia előbb hohér társa, utóbb hohér ellensége volt amaz újabb üdőben támadt emberi szömynek Robespierrenek.” Füredi 1818. 16–17.

óta számított, barátai tájékoztatták is arról, hogy az epigrammában Dayka által tűzre vetett Himfy-versek nem csupán Kisfaludy Sándor által fogadtattak kritikusan. A dunántúli költővel folyó konfrontálódástól való visszavonulásként, megbékélésként is értelmezhető, hogy a Himfyre írott epigrammát Kazinczy később megváltoztatta. Így az új verzióban Dayka Gáborral már nem Himfy, hanem Csokonai műveit égettetni el.⁴⁹ De nemcsak ennek köszönhető, hanem a Márton István katekizmusának bírálatait tartalmazó kötetben publikált, személyeskedéseket elutasító határozott állásfoglalásnak is,⁵⁰ hogy ezekre a direkt utalással őt érintő szakaszokra nem reagál már különösebben leveleiben sem, és az *Orthologus és Neologus*ban sem.

A következő szöveghelynél Kazinczy már nem műve által, hanem névvel is felbukkan Füredi egyik példájával kapcsolatban. A szövegrész a magyar kritikuskokat tipizálja, így elkülöníti az „alacsony lelkű, nyereséget, és kenyereket kereső Recensenek[et]”,⁵¹ „a kérkedékenységből, hír 's név' szomjából felfuvalkodott Recensenseket”,⁵² „az irigység, gyűlölség, és más szilaj indulattól ingerlett Recensensek[től]”.⁵³ Az utóbbi típus írástechnikáját a pártosság jellemzi, bírálata során a saját nézeteihez csatlakozó írásokat részesíti előnyben, és nem tárgyilagos szempontrendszer alapján mérlegel: „*Illyenek fájdalom! némelly Recensenseink, és Fél-Recensenseink. Fél Recensenseknek azokat mondom, kik mintha mást valamit vennének tárgyul, ki ki ereszkednek a' magokkal nem egyező Íróknak éles vagdalására, semmit egyebet nem erányozván, vagy tévén. Ezek tehát, a' mint látni, sem Írók, sem Recensensek, hanem ex omnibus aliquid.*”⁵⁴

Erre a bizonyos „Fél Recensense” példaként azt a P. Sz. A. álnevű író hozza, aki *Észrevételek némelly új szók felől* címmel a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányával vívja ki a negatív bírálói magatartás mintaadójának szerepét.⁵⁵ Való igaz, hogy a Szentmiklóssy Alajosnak tulajdonított írás nem érvelő jellegű szöveg, de részrehajlónak nevezni sem indokolatlan. Még recenzióknak sem nevezhető, inkább védőbeszédnek tekinteni volna a leghelyesebb. P. Sz. A. cikke a provokatív és bizonyítást nélkülöző felütést követően – ahol a szerző annyit közöl, hogy a felettebb népek mintájára ebben az országban is a nyelvújítás fog nyerni,⁵⁶ – kizárólag Kazinczy-szövegekből vett szavakat sorol föl és magyaráz. A szavak értékelésében pozitív mérleggel záró szószeret végén P. Sz. A. a nyelvújítás fo-

⁴⁹ „Dayka. Tűzbe felét. Csokonay. Vetem. D. Újra felét. Cs. Ím. D. Harmadikát még. Cs. Lángol az is. D. Jer most; vár az Olympuszi kar.” Ld. MTAKK, K622, 67r.

⁵⁰ Prof. Tiszt. Márton István úrnak Ker. Morális katekizmus nevű munkájára írt recenziók az azokra tett feleletekkel egybekötve. Bétsben, a Magyar Kurír kiadójának költségén, Pichler Antalnál, 1818. (Erről részletesen: Czifra Mariann: „Fejedelmek védelmezték”. Kazinczy önimázisformáló mechanizmusai egy protestáns katekizmus recenziós vitájának fényében. = ItK, 2008. 112. 447–476.)

⁵¹ Füredi 1818. 24.

⁵² U.o.

⁵³ U.o.

⁵⁴ Uo. 24–25. A teljes latin mondás: „Ex omnibus aliquid, ex toto nihil”: ‘Mindenből valamit, az egészből semmit’; más-képpen: ‘sokat markol, keveset fog’.

⁵⁵ P. Sz. A.: Észrevételek némelly új szók felől = TGy 1818. III. 78–82, itt: 78. (A továbbiakban: P. Sz. A. 1818.)

⁵⁶ „A’ nyelvbeli újítások eránt támadott harcz, mely a’ Publicum’ egy részét nevetségre, a’ másikat pedig méltó bosszonkodásra kiztette, még mindég foly, noha nem olly dühel többé, mint az első elkeseredés’ hevében. Más mívelt Nemzetek’ példájiból tudhatjuk, hogy a’ pálmát bizonyosan a’ Neologok nyerendik-el, ’s Hazánk’ Géniusza már is hajlandónak látszik a’ józanabb részt azzal megtisztelni; de hány magahiitt hívatlan fog még megostoroztatni, hogy profanáló kezeivel a’ legszentebb himvarráshoz nyúlni nem rettegett?” P. Sz. A. 1818. 78.

galmát a szóteremtésre korlátozza,⁵⁷ majd ezen az ingoványos területen, ahol igen nehéz meghatározni a jó és a nem jó kritériumait, a példák bemutatásakor nem törekszik szabályrendszer kialakítására, a zárszóban pedig végtére is ehhez hasonló módon, a jó és nem jó megítélésének alapjául a szintén nehezen körülírható nyelvgeniusz⁵⁸ fogalmát teszi meg.

Ismeretes, hogy még a húszas években is a nyelvújítással szemben felhozott vádpontok sorában szerepel az elméleti kidolgozottság hiánya.⁵⁹ Füredi Vida szintúgy az elméleti felépítettséget kéri számon P. Sz. A. tanulmányán, szembeállítva ezt az írás erős hangnemével, amelyet teoretikus megalapozottság és érvek híján nem lát indokoltnak. A Füredi-tanulmány címben is megjelölt tárgytól eltérő reflexióit nem haszon nélkül való idézni:

„Hogy pedig miért tértem ide, okát adom. A' nyelvbeli újításokról egy Közlő ezt mondja: »Más mívelt Nemzetek példájából tudhatjuk, hogy a' pálmát bizonyosan a' Neologok nyerendik-el« Tud. Gyűj. III. K. 78. l.⁶⁰ – Ha ez az Úr a' Neologiaról (!) regulákat írt volna, bizonyomra mondom, örömet meghallgatnám ötét, és ha meggyőzne, követném-is; mert én szíves kívánója vagyok nyelvem' bővítésének. És éppen ezért nem kárhoznám ötét abban, a' miben használni akar, ha fáradsát egyedül e' pontra szorítaná. De mivel a' maga bajnokával nem tartók ellen szertelenül motskolódik, azért ne legyen neheze, hogy tőle magyar nyiltszívűséggel kérdeim: Meg lehet-e mutatni, hogy más Nemzetek a' mostani stílus szerint értett neológiával boldogultak nyelveknek gyarapításában? hogy a' nyugoti nyelveknek egymáshoz való némű némű költsönösségből lehet-e a' magyarra mindenkor bizonyos analogiát formálni? Mekkora az a' pálma, melyet addig a' Neologok elnyertek? Mi a neve annak a' Haza Geniuszának, ki a' józanabb (?) részre hajlandónak látszik? kik azok a' maga hitt hivatlanok? kik fogják ezeket és mivel megostorozni? 's a' t. – Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a' józanság mellett sebesen elhajlottál? Nem hallottad-e valaha: *hogy in necessariis unitas, in nubiis libertas, in omnibus charitas.*⁶¹

A szerző az első mondatban deklarálja, hogy a tárgytól való eltérésként értékeli a nyelvújítás tematizálását. Ide vonatkozó okfejtésének vége is⁶² („és nekem is botsás meg, hogy úgy szólottam, a' mint érzek; azértis, hogy kedvedért a' derék tárgytól nem egészen ugyan,

⁵⁷ „[...] felhozott példákban látni lehet, hogy az új szók' alkotásába csak az ereszkedhetik, ki nyelvünk' tökéletes ismertetével bír, 's mind lelkét, mind izlését egyenlőleg kimívelte; de más részről azt is észre lehet venni, hogy az új szók' felől igen óva, 's tartózkodólag kelljen ítéletet hoznunk; mert a' ki a' rosztat elfogadja, szint' olyan hibát követ-el, mint a' ki azt koholta; ellemben a' ki a' jót kárhoztatja: hibázik, ha megtévedésből, vétkezik, ha meggyőződése ellen cselekszi. – Óhajtani lehetne, hogy a' csatázó felek letévén végre minden gyűlölséget, és részrehajlást, tartozó hazafiúi szeretettel öllekne-össze, 's egyesült tekintettel bizonyos állandó principiumot állapítanak-meg, melyre minden előforduló kétes esetekben magát kiki bátran meghívhatná. Ítéletünk szerint legjobb volna e' részben azt meghatározni: hogy »az új szók' közül csak azok vétessenek-fél, melyeket a' nyelv' ideálja megkíván, 's géniusza nem ellenz.«” P. Sz. A. 1818. 81–82.

⁵⁸ Benkő Loránd szerint a nyelvújítók ezzel a fogalommal próbálták meg helyettesíteni a nyelvi szabályokat. „E terminus kb. az egyes nemzeti nyelvek természetét, szellemét, sajátos arculatát jelenti, abban az értelemben, ami köt ugyan bizonyos alapvető nyelvi normákhoz, ezen belül mégis fölzsabadítja az írókat a merev szabályok alól.” Benkő Loránd: Elméleti törekvések a felvilágosodás korának magyar nyelvtudományában. = A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében: Die Ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. Szerk. Moritz Csáky, Horst Haselsteiner, Klaniczay Tibor, Rédei Károly. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Bp.–Wien, 1989. 383–393, itt: 389–390.

⁵⁹ Vidovics Ágoston még 1826-ban is így ír, miután a nyelvújítás szabályszerűségeit megpróbálta kimutatni és a szabályellenességekre rámutatott: „Sajnálkodva kell [...] mondanunk, hogy a' Neológiának, a' mint láttuk, semmi bizonyos consistentiája, systemája, határai, erős principiumai nincsenek.” (Vidovics Ágoston: A' Magyar Neologia Rostálgottatása, 181.) Lényegében a kötet érvelése ebbe a megállapításba konkludál, s a szerző ezt követő javaslata éppen ennek a hiányzó szisztémának a kidolgozására irányul.

⁶⁰ Utalás P. Sz. A. tanulmányának második mondatára.

⁶¹ Füredi 818. 25–26.

⁶² Uo. 27.

de még is valamennyire ki-tértem.”) erre utal. Másrészt azt is kinyilvánítja, hogy ő maga nem zárkózik el a nyelv bővítésétől. A kétségek inkább P. Sz. A. dolgozatának hiányosságaira és logikai ellentmondásaira vonatkoznak, és főképp vehemensen bírálják a tanulmány személyeskedő célzásait és hangnemét. Ezután Füredi a nyelvújítás sikerét vitatja, de nem magának a kezdeményezésnek szegül ellen, hanem leginkább a franciás példák magyar nyelvújításban való alkalmazását ellenzi. Ez a szakasz rendkívül fontos, mert a tanulmány általánosabb témájához képest ezekhez a bekezdésekhez kapcsolódik legszorosabban az *Orthologus és Neologus*. Különösen érvényes ez azokra a sorokra, ahol Füredi a járt utat szembeállítja az új úttal. Fontos viszont kiemelni, hogy Füredinek ezek a bekezdései sem irányulnak deklaráltan Kazinczy ellen, hanem P. Sz. A. objektív szempontok alapján ma is pártosnak nevezhető és érvekben szegény dolgozatát bírálják, amelynek a példaanyagot tekintve van csupán szorosan köze Kazinczyhoz.

Még egy harmadik esetet kell említenünk, ahol a Füredi-szöveg utal Kazinczyra. Úgy tűnik, hogy Füredi egy kortárs irodalmi számvetésre tesz kísérletet, amelynek során szó esik Szabó Dávidról, Kazinczy Ferencről, Virág Benedekről, Verseghy Ferencről, Kisfaludy Sándorról és Berzsenyi Dánielről. Egyrészt az írók művészi érdemeit méltatja, és ezzel párhuzamosan hangsúlyozza, hogy mindezek az erények a művet bíráló recenzens kényétől függően válnak erénnyé vagy negatívummá. A kiemelt szerzők körének érdekessége, hogy mindegyikükről született Kazinczy-recenzió. Baróti Szabó költészetéről először 1786-ban⁶³ ír a Magyar Hirmondóban, majd 1811-ben,⁶⁴ mindkét szöveg névtelen, ahogyan a Virág Benedekről szintén 1811-ben publikált írás is.⁶⁵ Verseghy *Aglájájának* bírálata 1809-ben⁶⁶ ugyancsak név nélkül jelent meg. A sokszor említett Kisfaludy-recenzió ezeknek a névtelen bírálatoknak a sorában helyeződik el,⁶⁷ ahogy a Kis János fordításkötetéről írt bírálat,⁶⁸ valamint a Berzsenyi-recenzió⁶⁹ is. Feltűnő, hogy majdnem minden írás az *Annalenben* jelent meg német nyelven, és mindegyikük névtelenül. Mégsem a válogatás maga, hanem a szerzőknél kiemelt példák teszik egyértelművé, hogy Füredi pontosan Kazinczy recenzióira utal, még akkor is, ha mai ismereteink szerint nem minden recenzió szerzője Kazinczy. Például a Rummy Károly György által írt névtelen recenzió esetében egyértelműen kijelenthető, hogy Kisfaludy Sándor Kazinczyt gondolja az anonim szerzőnek. Ebben a Rummy-recenzióban olvasható ugyanis az a hírhedtté vált mondat, amelynek alapján Kisfaludy Sándor azt állítja,

⁶³ [*Kazinczy Ferenc*]: [Elsősorban Baróti Szabó Dávid költészetéről.] = Magyar Hirmondó, 1786. 84. 701–704.

⁶⁴ [*Kazinczy Ferenc*]: Béts (Bécs), Doll Antal' Költségével: Virgilius' Énéisse (Aeneise). Fordította Baróti Szabó Dávid. Első Kötet. I-V. Ének. 1810., AnnLitKunst, 1811. jún., 304–317.

⁶⁵ [*Kazinczy Ferenc*]: Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität: Poémák. Irta Virág Benedek, néhai Kir. Professor. 1911. 80. S. 8., AnnLitKunst, 1811. szept. 322–326.

⁶⁶ [*Kazinczy Ferenc*]: Magyar Aglaja, avvagy Kellemetesen múlató nyájaskodások külömbfele versnemekben. (Das ist, wörtlich übersetzt: Ungerische Aglaja, oder anmuthig unterhaltende Liebkosungen in verschiedenen Versarten.) Ofen, mit Schriften der königl. ungarischen Universität für den Buchhändler Joseph Eggenberger in Pesth. 1806 in 8. S. 251. Ladenpreis 1 fl. 15 kr., AnnLitKunst, 1809. jún. 262–264.

⁶⁷ [*Kazinczy*]: Kisfaludy Sándor: Himfy' Szerelmei.

⁶⁸ [*Kazinczy Ferenc*]: Sopronyban, Sziesz' Maradéki' betűjivel: Horátzius' Levelei Wielandnak magyarázó jegyzéseivel. Fordította Kis János. Első Kötet. AnnLitKunst, 1812. máj. 187–196.

⁶⁹ A Wallaszky Pál irodalomtörténetéről írt recenzió érinti Berzsenyit is: [*Rummy Károly György*]: Budae, típis Regiae Universitatis Hungaricae: Conspectus Reipublicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus a Paulo (Paulo) Wallaszky. Editio altera auctoior et emendatioe. 1808. 8maj. p. XX et 586, ausser dem Index. AnnLitKunst, 1811. okt. 44–61; 1811. nov. 204–218. (A továbbiakban: [*Rummy*], 1811.)

hogy Kazinczy saját magát nevezi a magyarok egyedüli klasszikus írójának.⁷⁰ És bár Rummy tollából származik, ezt nem lehet megállapítani, mert a cikk névtelen. Ez a vád különben nem csak magánkézen küldözgetett levelekben, hanem nagy nyilvánosság előtt is olvasható néhány évvel később, Batsányi János írásában. Az *Orthologus és Neologus* című tanulmányra válaszul írt művében szintén ezekhez a sorokhoz utalja az olvasót:

„Ez az olly igen bátor, és azonn az útonn olly igen meszsze, 's mindeneknél másoknál tovább menő Nyelvújító; ez az olly igen híres, és olly igen tudós, derék Kritikus, 's „a' vízi Kaménák' egyedül kedvelt fia”, – jelenti (ugyan ott) és az egész Hazának tudtára adgya még azt-is: „hogy a' Magyaroknak nem egyedül ő a' classicus Írója”, és hogy ezt, több effélével egygyütt, „a' Németek” ő tölle magától „hallák”, minthogy ezt (és a' mit ott kiki saját szemével bővebben láthat) „a' Németeknek maga a' Kérkedő beszéllé el.”⁷¹

Füredinél a tanulmány harmadik pontjában bukkannak fel azok a sorok, amelyek a recenzióval való súlyos visszaélésnek tartják, ha valaki saját maga felől ill. barátai által német nyelven a magyarok egyedüli klasszikus írójának nevezi és neveztetni magát. Kazinczy nem érti Kisfaludy célzását – hogy saját művét bírálta volna –, ezt Rummy Károly Györgynek is megírja.⁷² A neve viszont Füredi tanulmányában olyan szerzők között szerepel, akikről született Kazinczy-recenzió.

Érvelésünk nem azt kívánta bizonyítani, hogy a schwartneriánus reflexiók Füredi szövegének korábbi értelmezéseit kizsorítanák. Nem tagadjuk a tanulmány Kazinczy ellen való élet, sem a kritikátörténetben Hász-Fehér Katalin által körültekintően megrajzolt státuszát.⁷³ Több mint valószínű, hogy a tanulmányban Füredi még számos esetben céloz Kazinczyra, többek között talán ott is, ahol a kívánatos bírálói attribútumokról ír (olyan személyeknek kellene kritikát írni, akik az egész nemzet előtt elismertségre tettek szert valamilyen művük által). A német példa említése révén pedig nem csupán magasra teszi a mércét Schiller és Lessing kiemelésével, hanem talán Kölcsey deklaráltan schilleriánus Csokonai-kritikájára céloz.⁷⁴ A kritikáírás e fajának jellegzetessége, hogy a mű vizsgálata során az író személyi jegyeiből, szociokulturális háttéréből, magánéletéből és egyéb individuális területről merít érveket. Ilyenformán Schiller nevének kiemelésével ahhoz a keményhangú recenzióhoz is elirányítja az olvasó figyelmét (ti. Kölcseyéhez), aki kritikáiban a korítélet szerint nemzetellenesebb eszmeiséget képvisel, mint maga Schwartner. Horváth Ádám vélekedik ekképp a Kölcsey-kritikákról:

„[...] olyan pofozásokat [...] tett szegény büntelen öseinek; nagyobb, mint az annyiszor megbüntetődött M.[agyar] Statista, a' ki ekkorát meg nem mondott mint ő; hogy mind azon író és nem

⁷⁰ A vélemény alapjául szolgáló szöveg így hangzik: „Ungarns vorzüglichste Dichter fund jetzt Franz v. Kazinczy (unter den Magyaren so klassisch wie Göthe unter den Deutschen – sein Liebling) [...]” [Rummy] 1811. 211.

⁷¹ Ld. Batsányi János: Összes művei III. Prózái művek. II. kötet. S. a. r., Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Akadémiai, Bp., 1961. Összes művei III. 74. Eredeti megjelenése: Batsányi János: A' Magyar Tudósokhoz – I. Faludy Ferentz' 's több más Magyar Költők' Munkájának Kiadásáról. II. A' Nemzeti Nyelvről 's Poézisről, és a' Máí Nyelvröntők' törekedésiről. Trattner János Tamás betűjével 's költségével, Pest, 1821.

⁷² Arra kéri Rummyt, hogy ne írjon róla recenziót és többé ne dicsérje: „Ich bitte Sie, theurer Freund, meine IX Bände ja nicht zu recensiren, und mich ja nicht zu loben. Lassen wir das Lob denen, die darnach so begierig sind.” Kazinczy Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1819. jan. 2. = KazLev. XVI. 269. (3684).

⁷³ Hász-Fehér Katalin: „Kinek vagyon jussa...” A felvilágosodás kori folyóirat-kritika etikai kérdései = Híd (Újvidék), 1999. 801–814.

⁷⁴ Ld. Csetri Lajos: Kölcsey Csokonai-bíráta és Döbrentei = ItK, 1987–1988. 3. 271–284. Különösen: 273.

*író Nemzetek közt, kik Európában a' Nevátúl fogva a' Tajóig lakoznak, nintsen talán egy is, mellyben a' költésnek való szelleme olly későn gerjedt volna-fel, mint a' Magyaroknál, 's mellynél az, fel-gerjedése után is annyira nem otthoninak annyira idegennek látszanék; ez több mint ha egy erköltstelen fiú Apját anyját meg verte volna [...].*⁷⁵

Az is igaz viszont, hogy néhány tanulmánybéli kijelentés nyilvánvalóan olyan ügyekre irányul, amelyek nem állnak „Kazinczy és kora” kánonának középpontjában. Az elemzés által megvilágított elsődleges kontextus tehát csupán arra irányítja a figyelmet, hogy (hangsúlyozottan és kizárólag) a tanulmány értelmezési köréből tekintve az általa elmarasztalt személyek nem egyszerűen a recenzióírásban vétettek, hanem a hazaárulás vétségét is elkövették, mert a magyar kultúra becsmérésehez járultak hozzá névtelen recenzióikkal. Ebben az esetben Füredi egy sokkal súlyosabb vádat fogalmaz meg, mint amire eddig a szakirodalom rámutatott, és így tanulmánya nem kizárólag a nyelvújítás elleni periratnak tekinthető, még ha kétségtelenül vannak ilyen vonatkozásai is. A Kazinczyt ért vádak sokkal súlyosabbak annál, minthogy franciás szóhasználatával megfertőzte volna a magyar nyelvet. Az persze más kérdés, Kazinczy ebből mennyit ért meg, vagyis ő hogyan olvassa Füredi Vida szövegét. Olvasási és értelmezési stratégiájának vizsgálatára azért van szükség, mert az ismeretek szerint az *Orthologus* és *Neologus* Füredi Vida tanulmányára válaszul született. Az értelmezésre utaló nyomok megtalálhatók a barátokkal és vitapartnerekkel folytatott levelezésben.

Ahogy Kazinczy Füredi Vidát olvas

Sem a schwartneri utalásokra, sem a Füredi-tanulmány folyóiratbeli kontextusára nem történik reflexió Kazinczy leveleiben. Az ő szövegértése az eddigiektől különböző, de néhány jól meghatározható téma körül koncentrálnak. A tanulmány a *Mondolat* társaként határozódik meg, ahogy a tízes években még jónéhány írást (Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez írott levelei,⁷⁶ Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*) is ekképpen olvas. Éppen ezért, a szöveg támadó hangnemére hivatkozva határolódik el néha a válaszdástól.⁷⁷ A Füredi-tanulmány korábban említett *Tövisek és Virágokra* való hivatkozása Kazinczy nézőpontjából szintén a *Mondolattal* rokonítja a cikket.⁷⁸ Ebben nyilvánvalóan közrejátszik a szöveg kvázi névtelensége, valamint Kisfaludy Sándor Ruszek József apáthoz írt levelével való tartalmi rokonsága. Kisfaludy első levele és a recenziókról szóló írás között nagyon sok tartalmi párhuzam mutatható ki, lényegében Viszota Gyula is elsősorban a szövegszerű megfélelésekre alapozva mutatta ki Kisfaludy szerzőségét: ugyanis táblázatosan, egymás mellé rendelve jegyzi ki az egyezéseket. A szerzőséget alátámasztani látszó kéziratot csak később találták meg. Ebből arra is lehet következtetni, hogy Kisfaludy levelének feltételezhetően van hatása Kazinczy szövegértelmzésére. A tanulmányt olvasva könnyen lehet olyan érzése, hogy ő a

⁷⁵ Horváth Ádám Kazinczynak, Petrikeresztúr, 1818. ápr. 10. = KazLev. XVI. 2. (3583).

⁷⁶ 1816-1817-ben Kazinczy békülési szándékkal Ruszek József apát közbenjárásával fordul Kisfaludy Sándorhoz. A közvetítő és a címzett kijátsszák egymás között Kazinczy leveleit. Kisfaludy maró gúnnyal megfogalmazott levélben utasítja el a közeledést, amelyet azonban csak Ruszeknek küld el. A levél, amelyet érvelésében felhoz Viszota Gyula is, nagy példányszámban elterjedt, Széphalomra is így, kerülő úton jutott el. *Czifra Mariann: Glottomachia: szembetűnő részletek a Kazinczy-levelezés kéziratok hagyatékában.* = Mozgásban. Studia Litteraria XLVI. Szerk. *Bodrogi Ferenc Máté, Miklós Eszter Gerda*, Debrecen, 2008. 68–77.

⁷⁷ „Füredinek épen nem fogok felelni, 's azért nem, a' miért Somogyinak nem feleltem.” KazLev. XVI. 229. (3665).

⁷⁸ „Jót 's jól! ebben áll a' nagy titok – ezt mondám én a' Töv. és Virágokban, mellyért Füredi Vida és N. Úr rám annyit rosszat mondanak, 's valóban igazat mondtam.” Kazinczy Bay Györgynek. = KazLev. XVI. 137. (3638).

szöveget nem először, hanem újraolvassa. A ruszkes levél népszerűség alapján pedig – mivel számtalan másolatban keringett az országban – logikusan gondolhatja azt is, hogy a szöveget rajta kívül igen sokan hasonlóan értelmezik. Ezen kívül, bizonyosan szövegértelmezést befolyásoló körülménynek tekinthető N. recenziója⁷⁹ is, amelyről Kazinczy jóformán minden esetben Füredi írásával együtt emlékezik meg a leveleiben. Olykor még a választ is egyetlen szöveg formájában képzei el, mert a két írást egy ugyanazon körből származó ikertámadásként fogja fel. A társított szövegekkel Füredi tanulmányának lényegesen durvább, támadóbb hangvételű kontextusa teremődik meg. Ez az értelmezési mező és a *Mondolat* íróival egy táborat alkotó ellenség víziója abba az irányba mutat, hogy Kazinczy valószínűleg tágabb körben vonatkoztathatta magára Füredi Vida cikkét, mint abban ahányszor neve vagy műveinek címe előfordult.

A szöveget olvasva számára evidenciaként merült fel, hogy a Füredi-tanulmányban nyilvánvalóan burkolt támadásra nyelvi újításaival és határozott véleménynyilvánításaival szerzett okot.⁸⁰ Ennek nagyon fontos értelemképző szerepe van. Magától értetődőnek tekintjük, pedig nem az, mivel a szöveg nem csak címében, hanem tematikájában is a recenzió műfaji körülírását valósítja meg, ill. a kritikairás elméleti és gyakorlati problémáit tárgyalja, s mellékesen és alig reflektál a nyelvújítás problémakörére. Ráadásul akkor sem Kazinczy bármely szövegére, hanem P. Sz. A. tanulmányára reagálva, és annak is leginkább elméleti kidolgozatlanságát, retorikai túlkapásait kimutatva, illetve a gallicizmusokat elvetve. P. Sz. A. cikke példaként támasztja alá Füredi argumentációját, a rossz bírálat mintájaként említetik, de a tanulmány 30 oldalas terjedelmét tekintve ez a reflexió is csupán néhány oldalnyi szövegben valósul meg (25–27). Füredi Vida tanulmánya eszerint kizárólag azáltal kerülhetett be a nyelvújítás irodalmának szövegkontextusába, mert Kazinczy arra a bizonyos két és fél oldalban kifejtett példára egy egész tanulmánnyal felelt. Továbbá azért, mert minderről a leveleiben igen sűrűn tájékoztatta ismerőseit.

Kazinczy a Füredi-tanulmányra reflektálva jópár levelében egy feltételezett nyelvi és tudománypolitikai törekvéssel szemben foglal állást: „Azok a ’ Túladunaiak, ’s Pestiek most leginkább az egységet óhajtják – írja –, melyet elérni nem lehet, és így a ’ melyet keresni sem igen kellene: én is szeretem az egységet, de a ’ különbségben: Einheit in der Mannigfaltigkeit.”⁸¹ Ez a feltételezett egységre való irányultság a levelezés szerint éppen úgy megnyilvánul egy egységes nyelvhasználatra való törekvésben, mint ahogyan a magyar akadémiai kezdeményezésben is. Vagyis ez ismét egy olyan szál, amely nem kizárólag Füredi szövegével fonódik össze, mert Füredi valóban a tudományos kollektivitást tűzi ki zászlajára a dolgozatban, csak hogy ő a műbírálatok területén javasol közösségi döntéshozatalt. Az individuális kritika, mint ítéletalkotás jogkörét vitatja – egyben megtartja a vé-

⁷⁹ *Kazinczy Ferencz*’ Munkáji. Szép Literatura. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814–1816. = TGy, 1818. IV. 96–115.

⁸⁰ „Szabó Dávidnak adott intéseimmel támadni-meg, igen elmés neme az ostromnak, de semmit sem nyom. Tartozom e én valónak vallani 1818. a’ mit 1788. tanítottam? Az vagyok e én, az e most Nyelvünk, ott áll e most Literaturánk, Nyelvünk szükségai azok e ma, a’ mik akkor?” = *KazLev.* XVI. 93–94. „Melly vakság péld. ok. az, midőn azt veszik nekem vétkül, hogy én másoknak dolgozásaik felől szabadon adom ítéletemet! K. F.nek az nem szabad: de a’ r e c e n s e á l ó K. F.nek szabad, sőt kötelessége. ’S miért ne legyen nekem szabad recenseálnom? – Irigységet, fekete vért keresnek minden szavamban, ’s még azt is vétéknek, hamis vádnak veszik, hogy egy Recenzióm Pater Verseghynek azt veté szemére, hogy a’ m o c s k o s gyönyörűséget c o n a m o r e festi.” = *KazLev.* XVI. 201.

⁸¹ Kazinczy Bay Györgynek, Mikóháza, 1818. szept. 26. = *KazLev.* XVI. 152.

leményalkotás szabadságát – szembeállítva azt a közösségi ítéletalkotással, amelyet a publikum gyakorol. Utóbbi hatóköre éppen annyira kiterjed a műre magára, mint az annak érdemeit vizsgáló recenzióra. Innen tekintve Kisfaludy *Himfyje* egyik jeles példája annak, hogy a recenziók mennyire széttartó ítéleteket alkothatnak egy-egy műről, míg a közvélemény ítélete a piac reagálásában egyértelműen megragadható: ha egy mű rövid időn belül több alkalommal is megjelenik, az nyilvánvalóan a publikum tetszését mutatja, ill. a pénzügyi zárást követő anyagi haszon is egyértelmű jelzés a közönség ítéletéről.⁸²

Kazinczy a műbírálattal terén a szabad véleményformálás mellett kardoskodik, de nem a kollektív recenzióírás az, amitől tart, hanem a nyelv rendeleti korlátozása. A levelezésből kirajzolódik Kazinczy vélelme: attól tart, hogy az ellentábor akadémiát készül alapítani, mégpedig olyat, amely szabályozást bevezetve fogja korlátozni a szabad nyelvhasználatot, és ez egyúttal az írók művészi szabadságát is keretek közé fogja szorítani. Ez a féltés rendkívül erősen foglalkoztatja ebben az időben, amely megegyezik az *Orthologus* és *Neologus* születésének időszakával. Ismeretes, hogy 1818 végén készül el a tanulmány elődjének tekintett szöveggel, amelynek a mottója a későbbi szövegváltozatokat is végigkíséri.

„*Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORDS. Horat. Horátz rerum Concordia discorsot mond: de az én czélomra ezt által kelle változtatnom. Tudniillik Pesten most azon vannak, hogy unitást hozzanak be; én pedig azt mutatom-meg, hogy úgy lesz jól a' dolog, ha kiki a' szerint ír a' hogy legjobbnak véli, mert most még nem jutott-el nyelvünk azon pontjára, hogy az eggyik vagy másik felet kelljen az uralkodó székre felültetni, 's mind a' két felekezetnek vannak darabosságai, melyeknek le kell tördelőzni, korholódni. A' rossz példák legjobban némitatnak-meg jó példák által.*”⁸³

Az idézet egy Dessewffynek írt levélből származik, s még több másikkal egyetemben arra utal, hogy ez az „egység”-től való tartózkodás nem valamilyen elvont, írói kezdeményezéstől való elzárkózásban képzelhető el, hanem egy nagyon konkrét akadémiai szabályozásnak való szembeszegülésben. Az ifjú Teleki Józsefnek ettől való félelmeiről vall 1818 végén. A levél tartalmára csak a fiatal gróf válaszából⁸⁴ lehet következtetni, aki ebben a levelében a francia akadémia, és az olasz Academia Della Crusca kártékony hatásáról ír, ezzel párhuzamosan a német mintát emeli ki. Teleki mintegy megnyugtatóként hangsúlyozza, hogy az említett két szerveződés nem intézményes voltának köszönhetően, hanem a hatalmi visszélések miatt vált kárára a nemzeti nyelveknek. Vagyis ha ezeket sikerülne kiküszöbölni, akkor lehet hasznos is az akadémia.⁸⁵ Úgy tűnik, Kazinczy nézeteit visszhangozzák ezek a sorok, mert az ő szeme előtt vészjóslóan egy éppen a francia és az olasz akadémiahoz hasonló, preskriptív szabályozással rendeletileg irányító, pontosabban meg nem nevezett intézmény készül felállni: [Füredi Vidáék] „*nyelvünket úgy szeretnék elrontani, hogy magokat Academicien-ekké tehessék, mint a' Franciaia nyelvet rontotta-el az ő Academiájok.*”⁸⁶ Máshol:

⁸² Fenyő István adatai szerint Takáts József, a kiadó 524 forint 56 fillér haszonnal zárja le a mű kiadását. „Első verseskönyv, melyre nem fizet rá a gazdája!” Ld. *Fenyő*: Kisfaludy Sándor. Bp., Akadémiai, 1961. 97.

⁸³ Kazinczy Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1818. dec. 7. = *KazLev.* XVI. 246. (3675). Máshol: „Értekezésem mottója ez: Quid velit et possit linguae CONCORDIA DISCORDS. Mert nekik nem a' Külömbőség Egysége kell, a' mi a' Természetben mindent tenyész és fenn-tart, hanem az Egység' Egysége, a' mi mindent elakasztana, ha e n s r a t i o n i s nem volna.” Kazinczy Szabó Jánosnak, Széphalom, 1819. júl. 18. = *KazLev.* XVI. 455.

⁸⁴ Teleki József Kazinczy Ferenchez, Pest, 1819. jan. 26. = *KazLev.* XVI. 287–289.

⁸⁵ Uo., 288.

⁸⁶ Dessewffy Józsefhez, Széphalom, 1818. okt. 27. = *KazLev.* XVI. 204.

„Francia Academia forog szemeik előtt, ’s nem akarják látni, melly veszedelmet vonnának a’ Nyelvre. Én azt az útat óhajtom Nyelvünknek ’s Literaturánknak, a’ mellyet a’ Német te-ve.”⁸⁷ A német példa szerint az egymástól különböző írói gyakorlatok forrják ki majd a kívánt írói nyelvet. A francia és olasz akadémia gyakorlati veszélyeiről később sem változik meg a véleménye, még egy év múlva is hasonlóképp gondolkodik.⁸⁸ Erre az időszakra (vagyis miután megtudja, hogy a Füredi-tanulmányt Verseghy kézírásával adták le a szerkesztőségre), már elég világosan kirajzolódik, hogy az ellentábor vezérének, az akadémiai kezdeményezés irányítójának Verseghy Ferencet gondolja. Más írókkal is bővíti a kört: „Az első emberei Verseghi, Kultsár, Czinke etc. ezek alku által akarnak Eggyiséget, noha Kultsár Grammaticai Deista, és még is minden Deismusa mellett Eggyiség kell neki, tudnillik hogy ő csinálhassa ugyan a’ mi neki látszik jónak, de papolása ’s térítgetései által hozzájok tartozzék. Ide való Horvát Endre is, azt predikálván, hogy a’ szakadások Magyar Nyavalya, ’s az ő Takács Józsefe és Himfjje.”⁸⁹ A névsor szerint tehát a Dunántúl és Pest összefogott egy közös cél érdekében, amelyben a Tudományos Gyűjtemény is tevékeny részt vállal. De nem pusztán a szerkesztőségi tag Kultsár István és Pethe Ferenc révén, hanem azáltal is, hogy 1818 során több alkalommal is felvettek Kazinczy-ellenes írást, de alkalomadtán a cikkíró személyét sem árulták el neki. Vagyis Kazinczy levelei alapján annyit lehet megállapítani, hogy Füredi szövegét egyértelműen egy ellene fogalmazott támadó jellegű, alattomosan, gyalázkodóan és névtelenül támadó szöveggént értelmezi. A támadás okaként az ő nyelvújítás területén végzett munkásságát és határozott véleménynyilvánításait, vagyis kritikáit, leveleit, epigrammáit felteletezi. Kirajzolódik benne egy aktív és ellenséges csoport körvonala, amelynek tagjai dunántúli és pesti írók köréből kerülnek ki. A névsor szerint leggyakrabban Verseghy Ferenc, Kulcsár István, Horváth Endre és Kisfaludy Sándor tartozik ebbe a csoportba.

A dunántúli szerveződés

A recenziókról szóló írás alkotói intenciójáról nyilván valamilyen egyéb szerzői szöveg előkerülésekor lehetne több szót ejteni. Például a dunántúli írók levelezése, esetleg valamilyen napló- vagy jegyzőkönyvi feljegyzés a közöttük folyó szakmai egyeztetésről segítségül szolgálhatna. Azokat megvizsgálva talán volna értelme mérlegelni, hogy Kazinczy értelmezése mennyire esik távol egy intencionált céltól, és a válaszszöveg (az *Orthologus* és *Neologus*) megvalósít-e valamilyen párbeszédet. Sem erről, sem a szerveződésről nem sokat tudunk, amit igen, azt sem Kazinczy szövegeiből. Igaz, hogy az érintett szereplőknek vagy nincsen teljes életműkiadásuk, vagy pedig már legalább 100 éve jelent meg,⁹⁰ és ehhez hasonlóan, a felsoroltak egyikének sincsen még teljes levelezéskiadása sem. Néhányukról jó, ha utoljára a múlt század második felében megjelent valamilyen jelentősebb tanulmány. Kazinczy élet-

⁸⁷ Kis Jánoshoz, Széphalom, 1818. nov. 10. = KazLev. XVI. 229.

⁸⁸ „Eggyiséget akamak [Fürediék, azaz itt: Verseghyék – Cz. M.], a’ szabadság (merés) eloltását, ’s ezt azért, hogy az legyen, a’ mit ők akarnak, ’s nem gondolják, melly kárt készülnek tenni. Ennek magamat ellene szegzem, ha keresztre feszítenek is, mert ez categorisch Imperativ. Legveszedelmesebb az, hogy az Olasz és Francia Academia példája szerint nekik is Academia kell, ’s nem látják, hogy nekünk nem volt Danténk, Petraránk, Tassónk, és így nekünk nem hátra, hanem előre kell mennünk; nem látják, hogy a’ Francia Academia nem hasznára volt a’ Nyelvnek, hanem kárára.” Kis Jánosnak, Széphalom, 1819. nov. 11. = KazLev. XVI. 528.

⁸⁹ Döbrentei Gáborhoz, Széphalom, 1819. máj. 4. = KazLev. XVI. 374.

⁹⁰ Ilyen például Kisfaludy Sándoré.

műkiadása is töredékes – és ebbe bele kell érteni a levelezéskiadást is⁹¹ – de még a teljes kézirat életmű is csak szubjektív, fragmentált lenyomatát adja az eseményeknek. Azzal is számot kell vetni, hogy Kazinczy a tízes évek végén elszigetelten él, sem anyagi körülményei, sem a családi viszonyai nem teszik lehetővé, hogy utazzon. Ennek köszönhetően a kulturálisan pezsgő településektől távol él, és a területi távolságon levelek által próbál hidat verni, ahogyan az információszerzésre is ezt a módot használja. Csakhogy ebben az időben még barátaival sem zökkenőmentes a kapcsolata: bizonyos személyektől (pl. Szemere Páltól, Vitkovics Mihálytól, Kölcseytől, Döbrenteitől, Horvát Istvántól) hosszú ideig nem kap levelet. Mivel pedig a sajtó útján töredékes ismeretekhez juthatott, logikailag nem hibás azt feltételezni, hogy Kazinczynak a kulturális élet eseményeiről nincsenek naprakész információi. Ennek ellenére gyakran a történetírás általános gyakorlatának tekinthető a Kazinczy-levelezés kizárólagos forrásként való használata. Ez részben érthető, hiszen egy valóban monumentális forráshalmazzal és egy nagyhatású, művelt, széles érdeklődési körű szerzővel van dolgunk, aki elképesztően kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezik. Mégsem javasolt ez az eljárás egyrészt azért, mert közhelyesen – sajnos – meg kell állapítani, hogy a tévedés joga Kazinczyt és levelezőpartnereit is megilleti, másrészt pedig azért, mert nagyon sok esetben közelebbi források is léteznek, amelyek ha nincsenek is publikálva, bárki számára könnyen elérhetőek.⁹² Olyan eseményekről szólva tehát, amelynél Kazinczy *nem volt jelen*, talán önmegtartóztatóbbnak érdemesebb lenni a forráshasználatban. Azt, hogy az „egységre” törekvő társaság képzetét Kazinczy mire alapozhatta, szintén egy levelezőpartnertől, Szemere Pál – egy jóval korábban – küldött levélből tudjuk meg:

„*Délután Kulcsárra jött a' sor. [...] Bejött 's polit. tárgyakat kezdé: én a' Literaturába léptettem által. Verseghy della Crusca társaságot akar állítani, így beszéllé K[ulcsár]. Hogyhog? Grammatikáját Nyitray által iskolai könyvvé téteté 's talán Czinke is az ő szolnokiságát tartozand tanítani. V[erseghy] még többet akar: parancsoltatni a' Consil[ium] által, hogy a' javallással megkoszorúztatandó Grammatika szerént írjon minden Iró, és így az övé szerént. Ezek segédtsársai Verseghynek: Prof. Varga, Ságbi, talán Virág, talán Kisfaludy és Takács és Horváth András és Pápay, a' főfő pedig Nyitray a' Consiliumnál. Verseghy ezt és ezeket elhitette hogy a' Helmezcismus, Kazinczysmus a' Révai philol. principiumainak következetje; 's így a' Folmesics és Vandza szokatlanságai is onnan. A' Révaianis musnak pedig nem lehet hathatósbab czáfolatja, mint Verseghy principiumai.*”⁹³

A levél Pécelről jött 1816 végén, és egy Kulcsár Istvánnál tett pesti látogatást örökít meg. Kazinczy továbbítja is a hírt Döbrentei Gábornak nem egészen egy héttel Szemere levelének papírra kerülése után.⁹⁴ Eszerint Verseghy Ferenc az olasz akadémiahoz hasonló

⁹¹ A Váczy-féle levelezéskiadás azáltal, hogy levélmásolatokat is az eredetiek státuszában közöl, valamint a jegyzetek pontatlansága és hiányosságai miatt csak töredékesen adja át a hagyatékban rejlő lehetőségeket. Ráadásul épp e tanulmány születésének idejében rendezti sajtó alá Orbán László és Soós István Kazinczy levelezésének egy-egy újabb kötetét, amely a huszadik században megjelent két pótkötetet fogja kiegészíteni – nyilván időlegesen.

⁹² Ilyenek például a Tudományos Gyűjtemény jegyzőkönyvei, amelyeket a folyóirat egyik monográfiája még csak nem is idéz (Mader 1976 – melleleg, ez a hiány több a folyóiratról szóló tanulmányt és könyvet is jellemez), Kazinczy levelezésével ellentétben.

⁹³ Szemere Pál Kazinczyhoz, Pécel, 1816. nov. 4. = KazLev. 423–424.

⁹⁴ „Verseghy egy Magyar Academia della Crusca akar állítani. Nyavalyás Grammatikáját Consilarius Nyitray által iskolai könyvvé téteté, 's Versegi [!] még azt akarja parancsoltatni, hogy ezután minden Magyar az ő Gramm. szerént írjon. Segédtsársai ezek: Prof. Varga, Ságbi, talán Virág, talán Kisfaludy és Takács 's Horváth András és Pápay, a' fő fő pedig Consil. Nyitray. Versegi [!] ezt és ezeket elhitette, hogy a' Helmezcismus, Kazinczysmus a' Révai philologiai principi-

társaságot szeretne alapítani az irodalmi nyelv megtisztítására. A „Consilium” jelen esetben a Királyi Magyar Helytartótanács Tanulmányi Bizottságát jelenti. Szemere levelét tekintve, való igaz, hogy Verseghy nyelvtanát iskolai könyvként tanították, de a kijelentés mégsem teljesen helyes. Ugyanis nem pusztán arról van szó, hogy ezt a nyelvtanát „tétette” volna iskolai tankönyvvé, hanem maga a Helytartótanács bízta meg már az 1810-es évek közepe óta – többek között – iskolai tankönyvek szerkesztésével, majd 1814-ben ilyenek írásával is. A megbízás az oktatás egységesítésének részeként kívánta új tankönyvvel a nyelvtanoktatást elősegíteni. Az iskolákban ugyanis akkor számtalan grammatikát használtak, és mivel minden osztályban más-más tanár tanított, még osztályok és tanárok szerint is változott a nyelvoktatási módszer. A nyelvtant 1815-ben fogadta el a Helytartótanács, és ugyanazon évben meg is jelent öt füzetben.⁹⁵ Kulcsár talán erre utalhatott, amikor Verseghyről beszélt Szemerének. A levélben ez hatalmi pozícióra való törekvésként van megjelenítve, holott pénzszerző kereset volt Verseghy számára, amelyet később is folytatott: több iskolai nyelvtana is megjelent még az évtizedben. Szemere Nyitray Mátyást nevezi meg, mint Verseghy fő pártfogóját. Ez elég magas kapcsolati tőkét jelent – hacsak megint félre nem értettek valamit –, mert Nyitray 1808-tól fogva elnökhelyettes volt a Tanulmányi Bizottságnál.⁹⁶

Ami a nyelvi szabályozó társaságot illeti (szándékosan nem írunk akadémiát, hiszen ekkor még nem lehetett azt tudni, hogy nem egészen 10 év múlva megalakul a Magyar Tudós Társaság) két megoldás lehetséges. Elképzelhető, hogy Kulcsár a Helytartótanács egy másik megbízására célzott, amely az oktatás további egységesítésére irányult, és amelyet Szemere félreérthetett. Mert a Tanulmányi Bizottság később nem csupán a tanulás, hanem a tanítás egységesítését is kezdeményezte, és egy ehhez szükséges módszertani segédkönyvet rendelt meg Verseghynek.⁹⁷ Ő ekkor írta meg a *Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány* című nyelvkönyvét, amelyet előszava alapján akár félre is lehetne érteni. Első mondatai ugyanis az összezavarodott magyar nyelv és az összeegyeztethetetlen felekezetek egységesítését tűzik ki célul.⁹⁸ Mindezt magával a kötettel,⁹⁹ egy helytartótanácsi rendeletre megírta, a filozófia

umainak következtetjé, 's így a' Folnesics és Vandza szokatlanságai is onnan. A' Revaianismusnak pedig nem lehet hathatosabb czáfolatja mint Verseginek [!] principiumai." Döbrenteinék = KazLev. XVI. 436. „Barátom, ott állunk, hogy Verseghy a' vélekedés szabadságát el akarja ölni, hogy az legyen meg a' mit ő akar. A' Magyar nem a' Richelieu és XIV. Lajos Francziája. Gyöngyöri az a' mi a' Tud. Gyűjt. Szeptemberi vagy Octóberi darabjában a' Döbrentei által munkába vett Erdélyi Társaság felől mondatik. Úgy én is akarom, hogy Academiánk legyen. Nem úgy hogy alku, 's számlált vokok határozzanak-meg valamit a' Tudomány dolgában." Dessewffynek. = KazLev. XVI. 544.

⁹⁵ [Verseghy Ferenc]: *Epitome Institutionum Grammaticarum Lingue Hungaricae*, I–V. Typographia Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1817.

⁹⁶ *Gremialis Consilii Regii Locumtentalis Hungarici Comissio Studiorum. Fallenbüchl Zoltán: A hivatalnokság története 1790–1815: Adattár 2. M. Kir. Helytartótanács, OSZK, [Bp.], 1987–1994. 224. A kiadvány csak 1815-ig sorolja fel a tisztségviselőket, de egyéb adatokból tudjuk, hogy Nyitray később is a Praesidium gerentes pozícióját töltötte be.*

⁹⁷ Verseghy helytartótanácsi megbízásairól és az oktatás egységesítéséről ld.: *Császár Elemér: Verseghy Ferencz élete és művei. Az MTA Irodalomtörténeti Bizottságának kiadása, Bp., 1903. 309–31.*

⁹⁸ „Az egymással ellenkező rideg szokások, és önkényes vélemények úgy összevarták egynehány esztendőitől fogva Nyelvünköt, hogy Grammaticáinak száma már harmincznál is többre megy, mellyek egymástól több mivolti dologban különböznek. A' sokféle felekezetet tehát lehetetlen lévén megegyeztetni; nem volt bizonyára egyéb hátra, hanem hogy Nemzetünknek sükeresebb gondolkozású része nyelvének művelésében (!) a' Filozofiához folyamodgyon. Innen történt, hogy a' Felsőleges Helytartó Tanács ama' Kegyelem Intimátumában dd^o 31. Januar. 1814. Nro 25342. mellyel a' Magyar Grammaticának Plánum szerint való kidolgozását reám bízni méltóztatott, világos szókkal megkívánnya, hogy e' munka határozott Principiumokra építtessen." [Verseghy Ferenc]: *Magyar Grammatica avagy Nyelvtudomány*,

princípiumaira helyezett grammatikával kívánják megvalósítani. Azt, hogy erről Kazinczy mennyit tudott, és hogy az a bizonyos félve említett „egység” az oktatás szabványosításáról származó áttételes híradás alapján rajzolódott-e ki, nem igazán megítélhető. Verseghy más művében is található olyan sorok, amelyek az írói nyelv egységesítését tűzték ki célul (*A' Tiszta Magyarságban*).¹⁰⁰ Csakhogy ezek jó 10 évvel korábban születtek. Nem tudni, Kazinczy Verseghy munkásságáról milyen információkkal rendelkezett. Ha csak a fenti levélhez hasonló híradásokkal bírt, akkor egész biztosan kevéssel rendelkezett. Beszédes adalék, hogy Verseghy 1817-es, 1818-as könyveit 1819 decemberének végén még nem látta.¹⁰¹

Könnyen meglehet, hogy Verseghy valóban szeretne volna egységesíteni a magyar írói nyelvet. Hogy éppen 1818 körül végzett-e valamilyen szervezkedést, vagy hivatali munkája végeztével visszahúzódva, budai magányában az egyetemi nyomda kiadványait korrektúrázta, szintén nem lehet tudni. Ez időben keletkezett levelezése ugyanis nem maradt fenn. Horváth Konstantin 1819-től 1822-ig adja ki a Verseghy leveleket, s az ezt megelőző időszakban – egyetlen 1818-as dátumú nyilvánosan publikált levelet¹⁰² leszámítva – 1812-ig visszamenve nem maradt fenn levél. Hangsúlyozandó, hogy nem publikálva nincsenek ilyen levelek, hanem kéziratos formában sem bírunk ebből az időintervallumból Verseghy-levelet. Innen tekintve igen nehéz tehát megítélni, hogy Verseghy mit tervezett a tízes évek közepén, és hogy Szemere információja a szakmai pletyka műfaját meríti-e ki – amelyben azért persze mindig van valami igazság is –, illetve mennyiben tekinthető hihetőnek Verseghy nyelv feletti hatalomért tett erőfeszítése.

Az is lehet, hogy Kultsár István egy másik szerveződésre utalt Szemerével társalognak. Mert Horváth János rudinai apát csakugyan társaságot kívánt alapítani a tízes években: az „Egyházi Értekezésekben munkálkodó Veszprémi Tudós Társaság”-ot. Az elnevezésben foglalt folyóiratot, az Egyházi Értekezések és Tudósításokat, Horváth a Tudományos Gyűjtemény ellenlapjaként indítja meg az évtized végén,¹⁰³ mert amaz szerinte túlságosan protestáns befolyás alatt áll. Horváth Konstantin – a folyóirat indításának kutatója – szerint nincsenek arra vonatkozó adatok, hogy ez egy valóságos társaság lett volna, amilyen pl. a Tudományos Gyűjtemény Egyesülete volt, inkább valamilyen szakmai együttműködésként le-

mellyben a' Hazai Nyelvnek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek. A' Magyar Nemzeti Oskolák' számára, a' Királyi Magyar Universitás' betűivel, Buda, 1821. III. A továbbiakban: *Verseghy* 1821.

⁹⁹ *Verseghy* 1821.

¹⁰⁰ „Így a' magyar nyelv a' belső kultúrának legfőbb pontyán állhat örökkön örökké, a' nélkül hogy azt valaha a' világ a' könyvekben a' tökéletességnek legmagosabb tetejénn ragyogni szemlélhesse, ha csak az Országlás az Írókot világos törvény által arra nem kényteleníti, hogy az észnek engedelmességedyenek; avvagy világosabban szóllván: ha csak az Országlás a' már kidolgozott nyelvet legfőbb tekintetével meg nem határozza. A' hol annyiféle az értelem, valahány a' fő, ott egyességet csak a' hatalom szülhet.” *Verseghy: A' tiszta magyarság* [a könyv elé kötött *Előszó* 2. oldala].

¹⁰¹ „Kérlek arra is, hogy ha Verseghinek *Magyar Nyelven* 1817. vagy 1818. nyomtatott *Grammaticai tárgyú Munkáját* bírja, engedje látnom. Én csak *Analyt. Grammaticáját* bírom.” Dessewffynek, 1819. dec. 20. = *KazLev.* XVI. 544.

¹⁰² Verseghy Müller Jakab Ferdinándnak. Buda, 1818. szept. 18. = *Verseghy Ferenc: A' Filozófiának talpigazságaira épített felelet a' Nemzeti Múzeum' nevében a' Magyar nyelv iránt tett, 's az 1818. esztendőben, Bójt előhavanak 7dik napján a' Hazai Tudósításokba iktatott Kérdésekre, mely értekezés gyanánt is szolgál, egyszersmind a' nyelv művelésnek mivoltáról és akadályairól*, Buda, 1818. (A továbbiakban: *Verseghy*, 1818.) A levél a mű elé van csatolva.

¹⁰³ A folyóirat indulásának történetét ld.: *Madarász Flóris: Verseghy és a nyelvújítás.* = *Budapesti Szemle*, 1900. 1–2, 47–68, 195–211. (A továbbiakban: *Madarász* 1900.) *Horváth Konstantin: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824: Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822.* Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1937. (A továbbiakban: *Horváth* 1937.)

het elképzelni.¹⁰⁴ Verseghy 1819. júniusi levelében ír arról Horváth Jánosnak, hogy szívesen csatlakozik az új folyóirathoz.¹⁰⁵ Ez is mutatja, hogy ahogyan a folyóirat nem, úgy annak társasága sem saját kezdeményezése. Ekkoriban már javában dolgozik azon a katolikus lexikonon, amelyet az egyházszervezet támogatásával állít össze. A katolikus irodalom alapvető szerzőit – Telegdi, Pázmány, Gánóczy, Molnár, Káldy, Vajda, Faludi, Fejér – olvastatják és jegyzeteltetik ki egyházi személyekkel, káplánokkal, kispapokkal, plébánosokkal. Ezek a be-dolgozók nem tagjai a fenti társaságnak – amelynek egyébként sem tudunk jegyzőkönyveiről –, csupán néhány rövid instrukció alapján gyűjtenék ki a rájuk kirótt munkákból az „egyházi magyar szavakat”. Ezeket a szószedeteket Verseghy kapja meg és tartalmuk alapján írja meg a tervezett lexikont.¹⁰⁶ A tervek szerint öt kötetnek kellett volna elkészülnie,¹⁰⁷ de Verseghy jóval a befejezés előtt meghalt. A fennmaradt első kötet kéziratát összedolgozták egyéb fennmaradt szószedetével, és egy kötetben adták ki az egyetemi nyomdánál.¹⁰⁸ A kötet által átvizsgált könyvek és szerzők köre természetesen nem egyezik a Kazinczy-kánonnal, de világosan látható, hogy maga a szervezkedés nem Kazinczy nyelvújítási tevékenysége ellen irányul, hanem a katolikus irodalom fejlődését szeretné elősegíteni.

Még mindig kérdésként merül fel, hogy Kazinczy sejtelve – az ellene tervezett Verseghy irányította támadásról – mennyire tükröződik Verseghy szándékaiban. Verseghy levelezése alapján ugyan a tízes évek közepéről nincsenek információink, de azért vannak ettől későbbi adatok, amelyek válasszal szolgálhatnak. Egy 1821-es levelében Verseghy a helytartótanácsi tankönyvrendeléseiről vall: „A' *Consilium*' parancsolattýára az én *Grammaticám* szerint kell a' Normális, sőt még a' falusi *Oskolakönyveket* is kijobbítani és a' *Stereotypus* alá adni: ezeket tebát nekem kell a' Calvinista rongyokból Pápista ruhába öltöztetni; a' mi új kidolgozás nélkül tellyességel lehetetlen.”¹⁰⁹

Ez a nyilatkozattétel felekezeti, és nem nyelvújítási csoportosulások szerinti elhatárolódást tükröz. Nem nyelvújítók és ortológusok, nem puristák, neológusok vagy syncretisták állnak szemben egymással, hanem kálvinista és katolikus nyelvészeti munkák. Kazinczyról pedig – ahogyan a nyelvújításról – semmilyen formában nem esik szó itt. Máshol azonban, egy szintén késői levelében Kazinczyhoz való viszonyáról is színt vall. Egy Majláth gróffal való beszélgetését idézi fel az alábbiak szerint:

„Gróf Majláth Úr eljött hozzám a' multt őszer illy declaratióval: [...] »Én, úgymond, Kazinczinak (!) szíves baráttya vagyok, és őtölle hallottam, hogy a' Magyar Nyelvre nézve két felekezet van az országban, és hogy az egyiknek fő v e z é r e maga Kazinczy, a' másíknak pedig Főtiszt. Úr.« – Ez énelőttem újság! felelém én. Ha Kazinczy magát fő v e z é r n e k tette, engemet annak ne teyen, minekelőtte töllem nem tudgya, ha ő ellene a' fő v e z é r s é g e t fel méltóztatomé vál-

¹⁰⁴ Alakulásának történetét, a szabályzat összeállításának dokumentumait, a megindítást engedélyező iratot ld.: OSZK Kt, Fol. Hung. 4.; „A Tudományos Gyűjtemény Intézetének Rendszabásai” című irat: OSZK, Fol. Hung. 1100.

¹⁰⁵ Verseghy Horváth Jánosnak, 1819. jún. 3. = *Horváth* 1937. 15* (a függelékben újraindul a lapszámzás).

¹⁰⁶ Verseghy kidolgozta a munkarendet: Verseghy Horváth Jánosnak, 1819. jan. 12. = *Horváth* 1937. 5*–8*.

¹⁰⁷ I. *Lexicon Logicum et Psychologicum*. II. *Lexicon Theologicum* (v. *Dogmaticum*) et *Exegeticum*.; III. *Lexicon Morale, Patrologicum et Liturgicum*; IV. *Lexicon juris Patrio-Canonici*.; V. *Lexicon Thetorico-Aestheticum*. Ld. *Madarász* 1900. 211.

¹⁰⁸ [*Verseghy Ferenc*]: *Lexicon Terminorum Technicorum* az az Tudományos Mesterszókönyv: Próba képen készítették némely Magyar nyelvészektől, a' Királyi Magyar Universitas' betűivel és költséggel, Buda, 1826.

¹⁰⁹ Verseghy Horváth Jánosnak, 1821. febr. 15. = *Horváth* 1937. 102*.

lálni, vagy sem.« – »Én – mondá erre a' Gróf, az egész dologról csak historicus akarok lenni. Kazinczy nekem írásban adta az okokat, melyekre ő felekezetét építi; ezt kérem Főtisztelendő Úrtól is.« Szívesen! 's ezzel F e l e l e t e m e t a ' 4 . k é r d é s r e ¹¹⁰ kezébe adván, én még okaimot nyomtatásban adom Nagyságodnak ajándékkul. – »És e' könyvön kívül nincs egyéb ide tartozó?« Nincs. – »Én hát kiolvasom, kivonom, és az extractust átvizsgálásnak okáért elhozom.« Ammint tesszik! – Hozza biz ő a mai napig is, mert könyvemet nem is érti.«¹¹¹

A levélrészlet azt mutatja, hogy Verseggy 1821-ben még csak nem is értesült arról, hogy közte és Kazinczy között vita folya, legalábbis nem kívánta a vitázó fél szerepét eljárásani ebben a beszélgetésben. A *fővezér* és a *felekezet* szót Verseggy kiemelte, vagyis a kifejezések idegenül csengenek a fülében. A harci retorikába egyébként sem szívesen helyezkedik bele, nem kíván „vezérséget” vállalni Kazinczy ellen. Majláth kérését természetesen teljesíti, de nem lehet eltekinteni attól, hogy csupán a negyedik jutalomkérdésre adott válaszát nyújtja át neki (a kérdés így szól: „Miképpen lehetne a' Magyar helyes Írást (Orthographiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett Filozofiai Principiumokra építeni?”).¹¹² A jutalomkérdések közül a negyedik kiemelése Verseggy teljes avatatlanságát mutatja, mivel a második kérdés éppen a szóbővítés módjára kérdez rá („Minő Tudományos Rendszabások szerint kellene és lehetne Új Szavakkal, és Szóllás módokkal a' Magyar Nyelvet bővíteni külömbféle Tudományokra, és Mesterségekre nézve? Elkerülhetetlenül megkívántatik a' megfejtésben, hogy a' Magyar Nyelv' első történetei, grammatikai alkotmánya, az Európai Tudós nyelveknek példái, és az a' tekintet, hogy a' Magyar Nyelv Napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.”)¹¹³

Amikor akár az egész könyvet is átadhatta volna, a negyedik kérdés kiemelése fontos jelentéssel bír, mert azt bizonyítja, hogy Verseggy számára az ország nyelvi szempontú felekezetekre oszlása a helyesírás területén ragadható meg a legjobban. Ahogyan a grammatikákat és módszertani könyveket nem értékeli egy írói, nyelvújítói csoportosulás teoretikus kifejezőeszközének (ezeket nem adja át), úgy a többi jutalomkérdésre tett válaszát sem tartja a témához illőnek. További levelei is alátámasztják, hogy a levélbeli kinyilatkoztatás nem felvett póz, hanem valóságos attitűdöt mutat. Egyikükben sem reagál a kanonikus nyelvújítási vitairadalomra, és az *Orthologus* és *Neologus* vele vitázó sorait sem említi. Pedig a folyóiratot olvassa, ez kiderül egyéb levelekből.

Még egy kérdés megválaszolásával maradtunk adósok: Kazinczy abban is ellene folyó szervezkedést lát, hogy a recenziókról szóló tanulmány Verseggy kézírásával lett a szerkesztőséghez eljuttatva. Azt nem tudjuk, hogy valóban Verseggy kézírásával küldték-e be a Füredi-tanulmányt, vagy tévedés történt, esetleg szándékosan szivárogtattak ki valótlan információt, mert a kézirat nem maradt fenn. A rendelkezésre álló iratokból néhány következtetést azért meg lehet kockáztatni. A folyóiratba bekerült dolgozatokról elvileg rendelkezik a Tudományos Gyűjtemény társaságának szabályzata. Az 1817. december végi, a tagok által szignózott dokumentum meghatározza, hogy: „Minden esztendő végével a' kinyomtatott Ertekezéseket (!), és Jelentéseket a' mint a' Tudományos Gyűjtemény számára kötetenként

¹¹⁰ A hivatkozott mű: Verseggy 1818.

¹¹¹ Verseggy Horváth Jánosnak, 1821. febr. 15. = Horváth 1937. 103*–104*.

¹¹² Verseggy 1818. XXVIII.

¹¹³ Verseggy 1818. XXVII.

censuráltattak és kiadtattak a' Nemzeti Museumnak a' kiadó Úr eredeti kézírásokban által fogja adni."¹¹⁴ Vagyis a dolgozatnak elvileg jelenleg az OSZK Kézirattárában volna a helye. Találhatók is a Tudományos Gyűjteménybe beküldött kéziratok az állományban, de Füredi (és Kazinczy) írása elveszett.

Az OSZK-ban található egyik irathalmazt mégis érdemes megvizsgálni, még ha nem is tartalmazza a Füredi-szöveget. A tanulmányok kötetbe vannak szerkesztve,¹¹⁵ és ennek gerincszámozásából (I. kötet) akár arra is lehetne következtetni, hogy ezen kívül több hozzá hasonló könyv is létezett. Sajnos ilyen nem találtunk a mostani állományban. De ebből az egyetlen kötetből is lehet néhány következtetést levonni az írás lejegyzőjére vonatkozóan. A díszes korabeli kötetű könyv a Tudományos Gyűjteménybe beküldött eredeti kéziratokat és a cenzor, esetleg már a nyomda számára készített tisztázatokot tartalmazza. Minden szövegnek van borítója is, amelyen az írás szerzője és címe áll; ebből feltételezni, hogy ugyanazon az eljárásrenden mentek keresztül. A legtöbb íráson található egy szám, ez a nyilvántartási szám, amelyet a szabályzat értelmében¹¹⁶ a kiadó (Trattner) rendelt a hozzá beérkezett íráshoz. A kötetbeli sorszámok alapján előkereshetőek az egyes szövegek a bekerülési-átadási jegyzőkönyvben.¹¹⁷ A kötet több névtelen írást tartalmaz. A Tudományos Gyűjtemény 1818. január 27-i jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy kizárólag azok az írárok jelenhetnek meg a folyóiratban, amelyeket a szerzőjük elismer sajátjának.¹¹⁸ Ugyanakkor a szerzőnek jogában áll az írását névtelenül jelentetni meg – de a szerkesztőknek ismerniük kell a személyazonosságot. Meg kell különböztetni tehát azt a névtelenséget, amelyet az olvasó látott, és azt, amellyel a szerkesztők találtak szemben magukat. Az utóbbi értelemben vett névtelen írásokat nem vették fel a folyóiratba. A szerzők persze rendelkezhetek arról, hogy névtelenül jelenjen meg a szövegük, de a szerkesztőségnek ismernie kellett a szerzőt. Így történt ez Márton István katekizmusának N. N. jelzésű bírálatával is, amelyről a bekerülési jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy Folnesics Lajos írta. A név törölve van, a jegyzőkönyvvezető a törlésre ráírta az N. N. betűket.¹¹⁹ Ugyanez történt Kazinczy Ferenc egyik tanulmányával, amely a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi ötödik számában jelent meg. A *Szerző neve*

¹¹⁴ OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 16–17. folio. A *Kötelezvény című* dokumentumot Trattneren kívül az összes társasági tag és a hivatal is aláírta (Jankovics Miklós, Trattner János Tamás, Schedius Lajos, Kisszántói Pethe Ferentz, Fejér György, Kultsár István, Forgó György). Egy másik helyen, a szabályzat fogalmazványában is hasonlóképpen rendelkeznek: „14. Noha a' Felsőbbi rendelések az kívánják, hogy a' Könyvnyomatók az eredeti Kéziratokat a' kinyomatás után a' későbbben tétethetendő kérdések miatt magok legitímatiojara megtartsák: mivel mégis reménylik az öszvemunkálkodók hogy ezen később tétel avval semmit sem akadályoztatik ha az eredeti Kéziratok a' Nemzeti Museumnak az esztendő végével általadattatni fognak, holis mindenkor meg tekintethetnék – arra kötelezik a' kiadót, hogy ezen kívánásoknak elégtétessék.” Uo., 22v–23r.

¹¹⁵ OSZK Kt., Quart. Hung. 12. Tudós Értekezések Gyűjteménye (A Tudományos Gyűjteményben való közlés céljából beküldött tanulmányok.) (1817-1818.)

¹¹⁶ OSZK Kt., Fol. Hung. 1100.

¹¹⁷ OSZK Kt., Fol. Hung. 3.

¹¹⁸ „^{3szor} a' be küldött Munkák között találatván némelyek mellyeknek szerzői neveiket alá nem jegyzették. [Elrendelés:] „Ne hogy illyeknek kinyomatása után a' T. Gy. szerzőinek Egyesületét (!) valamely kérdés érdekelhesse és az a' nem esmert szerzőnek vélekedéseit felelni tartozzon az ilyen munkák mind addig még a' béküldöktől mint sajátok el nem fogadtatnak ki nyomtatásra nem érdemittetnek. Szabadságában lesz mind azon által a' szerzőnek a' mint kívánni fogja a' ki nyomtatandó munka után nevének akár kinyomatattatni, akár a' kinyomatástól meg kéméltetni.” OSZK Kt., Fol. Hung. 4., 47v.

¹¹⁹ OSZK Kt., Fol. Hung. 3., 5v.

oszlopban álló név át van húzva, és alá van írva Kazinczy egyik gyakori álneve: G. H. I.¹²⁰ Innen egyenes út vezet ahhoz, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői tudták kit takar a Füredi Vida név. És ha valóban Verseghy kézírásával küldték be a kéziratot a szerkesztőségbe annak készítői (és tényleg nem Verseghy írta), akkor az nem csupán azt jelenti, hogy meg akarták téveszteni Kazinczyt, hanem hogy a szerkesztőségi tagokat is félre akarták vezetni. Mindkettőre van esély, egyikre sincs bizonyíték.

A tények sajnos csupán annyit mutatnak, hogy ma már nagyon nehéz megítélni, készült-e valamilyen Kazinczy ellen irányuló szerveződés, és ha igen, kik által, hol és mikor. A feltételezett ellentábor hagyatékának alaposabb feltárásával talán többet lehet majd tudni. Alapos a gyanú, hogy ha volt valamilyen kezdeményezés, azt Verseghy részvétele nélkül kell elképzelni. Teljes biztossággal kijelenthető viszont, hogy Tolnai Vilmos nyelvújítás-története elveszítette referencialitását:

„A hírlappal és a folyóirattal szinte egyrangú terjesztője a nyelvújításnak a levelezés, főleg a XVIII. század végén s a XIX. század elején. A levelezés hatásában akkor elképzelhetetlenül nagyobb volt, mint ma; helyettesítette és pótolta a vagy nem eléggé fejlett, vagy rendszerint igen rövid életű s ezért nem elég erős hatású folyóiratot. KAZINCZY levelezése az egész ország szellemi életét Széppalmon központosította; oda irányultak, onnan indultak ki az irodalmi hírek, az új eszmék. A nyelvújítás életét bennük figyelhetjük meg legközvetlenebbül; alkotásainak keletkezése, sorsa, terjedése belőlük ösmerhető meg hitelesen.”¹²¹

Az írói levelezések sem önmagukban nem teljesek, se nem objektívek, sem globális képet nem adhatnak egyetlen korszakról sem. Ez nem ekvivalens azzal, hogy ne pótolnák a hírlapirodalmat: valóban pótolják, ez nem is lehet másként, mert bizonyosan fellépnek információközvetítő szerepben, tudományos fórumként is. De ez még önmagában nem jelenti azt, hogy tartalmukban lefednék egy-egy korszak legfontosabb eseményeit. Különösen nem állítható ez egyetlen személy (legyen az akár Kazinczy Ferenc) levelezéséről. Az írói levelezés magán viseli a levél szerzőjének érdeklődését, műveltségét, emberi és szakmai motívációit, nyomot hagy rajta az író szellemi és egzisztenciális háttere egyaránt. A levelezések forráshasználata elengedhetetlenül fontos történeti jelenségek és irodalomtörténeti események vizsgálatakor, de önmagukban nem lehetnek elegendőek egy-egy kijelentés verifikálásához. Mivel a filológia nagyon nagy elmaradásokkal küzd ennél a korszaknál (is), rengeteg szövegkiadás hiányzik ahhoz, hogy elegendő legyen csupán kiadott szövegekkel dolgozni. Egyelőre tehát igen nehéz azt megítélni, hogy „Kazinczy levelezése az egész ország szellemi életét Széppalmon központosította-e” vagy sem, és hogy mennyiben származnak innen „az irodalmi hírek, az új eszmék”, s különösen, hogy benne „figyelhetjük-e meg a nyelvújítás életét a legközvetlenebbül”. A napnál is világosabb, hogy amennyiben kizárólag Kazinczy Ferenc levelezése alapján próbáljuk meg megírni a nyelvújítás történetét, az szükségszerűen ahhoz fog vezetni, hogy az ő szempontrendszere felerősödik, bizonyos események és szövegek kimaradhatnak a vizsgálatból, mások hangsúlyosabb pozícióra törnek majd. Ez persze önmagában nem is volna probléma, amennyiben ez tudatosodna –, s ez Tolnai szövegében nem történik meg. Úgy tűnik, a 19. században gyökerező irodalomtörténet-írás nagyon hosszú ideig Kazinczy nézőpontját tekintette a nyelvújítás történetének.

¹²⁰ OSZK Kt, Fol. Hung. 3., 7v.

¹²¹ Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története. MTA., Bp., 1929. 20.